

ISTORIJA TARTARIJE

Kako se navodi na Wikipediji, Teorija Velike Tartarije kao potisnute izgubljene zemlje ili civilizacije nastala je u Rusiji, sa aspektima koji su se prvi put pojavili u novoj hronologiji Anatolija Fomenka sredinom 1970-ih i početkom 1980-ih, a zatim popularizovani rasnom okultnom istorijom Nikolaja Levašova. U ruskoj pseudonauci, poznatoj po svom nacionalizmu, Tartarija se predstavlja kao „pravo“ ime za Rusiju, koje je na Zapadu zlonamerno „ignorirano“.

Rusko geografsko društvo je razobličilo teoriju zavere kao ekstremističku fantaziju, i daleko od poricanja postojanja termina, iskoristilo je priliku da podeli brojne mape „Tartarije“ u svojoj kolekciji. Otprilike od 2016. godine, teorije zavere o navodno izgubljenoj imperiji „Tartarija“ su stekle popularnost na Internetu, odvojene od prvobitnog ruskog nacionalističkog okvira.

Teorija zavere

Palata hortikulture izgrađena za međunarodnu izložbu Panama-Pacifik 1915.god.

Globalizovana verzija teorije zavere zasniva se na alternativnom pogledu na istoriju arhitekture. Pristalice predlažu da su srušene zgrade kao što su Singer

Building, originalna njujorška Penn stanica i privremeni prostor za Svetsku izložbu 1915. godine zapravo bile zgrade ogromnog carstva sa sedištem u Tartariji koje je potisnuto iz istorije. Raskošno stilizovane zgrade iz pozlaćenog doba često se smatraju da ih je zaista izgradila navodna Tartarija. Druge zgrade, kao što su Velike piramide i Bela kuća, dalje se smatraju tatarskim zgradama. Teorija zavere samo nejasno opisuje kako je tako navodno napredna civilizacija koja je navodno postigla svetski mir mogla pasti i biti skrivena.

Uništenje Tartarskog carstva se obično pripisuje kolosalnoj „poplavi blata“.

U teoriji zavere, ideja da je „poplava blata“ zbrisala veći deo sveta depopulacijom i samim tim stare zgrade je uobičajena, podržana činjenicom da mnoge zgrade širom sveta imaju arhitektonske elemente poput vrata, prozora i lučnih prolaza potopljenih mnogo metara ispod „nivoa zemlje“. I Prvi i Drugi svetski rat navode se kao način na koji je Tartarija uništena i skrivena, što odražava realnost da su opsežne kampanje bombardovanja tokom Drugog svetskog rata uništile mnoge istorijske građevine. Opšti dokaz za teoriju je da postoje slični stilovi gradnje širom

sveta, kao što su kapitolske zgrade sa kupolama ili zvezdane tvrđave. Takođe se čini da mnoge fotografije sa početka 20. veka prikazuju napuštene gradske ulice u mnogim glavnim gradovima širom sveta. Kada ljudi počnu da se pojavljuju na fotografijama, postoji upečatljiv kontrast između stanovnika, konja i zaprega na blatnjavim ulicama i složenih, visoko ukrašenih kamenih mega-struktura koje se uzdižu iznad stanovnika gradova, što se vidi čak i u modernim gradovima gde je ekstremno siromaštvo u suprotnosti sa neboderima.

Federalna zgrada Čikaga u Čikagu, koja se može pohvaliti kupolom većom od one na vrhu američkog Kapitola. Srušena je samo 60 godina nakon završetka. Teoretičari zavere smatraju da ju je izgradila Velika Tartarija. (Foto: Istorijski muzej Čikaga/Arhiv fotografija)

Zek Mortis, koji piše za *Blumberg*, veruje da teorija odražava kulturno nezadovoljstvo modernizmom i pretpostavku da su tradicionalni stilovi sami po sebi dobri, a moderni loši. On opisuje teoriju kao " QAnon arhitektura". Moric Maurer, religiozni naučnik, povezuje tatarske slike sa teorijom „džinovskog drveća“, u kojoj su kolosalni, ravni stubovi zamišljeni kao panjevi primordijalnog „drveća majke“ koje su u nekom trenutku u prošlosti posekli nepoznati podli agenti. Maurer pripisuje nedostatak jasnog narativa za obe zavere društvenim medijima zasnovanim na slikama na kojima su predstavljene, opisujući je kao „meme kulturu“ i poredeći je sa QAnonom.

A, šta je ustvari istina o Tartariji?

Šta je Tartarija?

Tartarija, ili ruska verzija - **Tatarija** je geografski termin koji se koristi u zapadnoevropskoj književnosti i kartografiji u vezi sa ogromnim prostorima od Kaspijskog mora do Tihog okeana i do granica moderne Kine i Indije. Aktivna upotreba toponima može se pratiti od 13. do 19. veka. U evropskim izvorima, Tartarija je postala najčešća oznaka za Centralnu Aziju i Sibir u nizu negativno obojenih imena koja nisu imala veze sa stvarnim stanovništvom regiona. Sve do 19. veka evropske informacije o regionu ostale su izuzetno oskudne, fragmentarne i polumitske. Prostor koji se ranije zvao Tartarija se takođe naziva Unutrašnja ili Centralna Evroazija u modernoj tradiciji engleskog govornog područja. Ove teritorije su delimično sušne ravnice, čija se glavna populacija bavila stočarstvom od davnina.

Pojava pojma „Tartarija“ povezana je sa formiranjem Džingisidskog (Mongolskog) carstva i mongolskom invazijom na Evropu u prvoj polovini 13. veka. Među Evropljanima, termin je evoluirao u „tartare“ zbog kontaminacije Tartarom. Ovo poslednje u srednjem veku označavalo je i najdublje predele Pakla i daleke i nepoznate predele Zemlje, odakle su, kako se Evropljanima činilo, dolazile „divlje“ horde nomada. U ruskoj književnosti korišćena je varijanta *Tatarija*, sa izuzetkom prevoda stranih tekstova.

Kao *terra incognita* na mentalnim mapama Evropljana, Tartarija je postala jedna od najpoznatijih mitoloških zemalja, uz Atlantidu ili Zemlju Prester (Sveštenika) Jovana, imaginarne teritorije koje su obično bile udaljene od centra percepcije

sveta i smeštene na ivicu naseljenog sveta. Kao geografski koncept, Tartarija se može uporediti sa kasnijim konceptom „Istoka“ kao makroregije u evropskom orijentalizmu (u smislu Edvarda Vadi Saida, izraelsko-američkog historičara književnosti, palestinskog porekla).

Etimologija. Prvi opisi Tartarije

Termin „Tartarija“ je prvi put pomenut oko 1173. godine od navarskog putnika Benamina od Tudele, koji je pisao o „tibetanskoj provinciji Tartariji... prema Turkestanu i Tančutu, na severu Mogolistana“. U knjizi o podvizima i poredama nad Saracenima nestorijanskog tatarskog kralja Davida – „Relatio de David“ (1221) korišćen je izraz „Tatari“ bez posebne oznake. „Tatari“ se nalaze kod francuskog hroničara Alberika. Prvi spomeni nisu imali negativnu konotaciju; njihovi autori su, prateći istočnjačke izvore, povezivali Mongole sa kraljevstvom sveštenika Jovana. Ovaj mit, koji je Mongole prikazao u pozitivnom svetlu, imao je trajan uticaj na percepciju Tatara u Evropi. Prva relativno tačna upotreba reči „Tatari“ datira iz 1224. godine, kada je gruzijska kraljica Rusudan, u pismu [papi](#) Honoriju III, nazvala Mongole koji su napali Gruziju Tatarima. O Tatarima je izvestio i dominikanski monah i putnik Julijan (1238.), koji je krenuo u potragu za Velikom Ugarskom u kipčakskim (kumanskim) stepama i opisao katastrofu mongolske invazije. Percepcije su se počele negativno menjati 1236.-1238. godine sa širenjem informacija o razornim posledicama mongolskih osvajanja i radikalno se promenile 1241.-1242. nakon što su Mongoli opustošili Ugarsku i stigli do Jadrana.

Zapadni pohod Mongola (1236.-1242.)

Koncept „Tartarije“ kao specifične geografske oznake je, kako se pretpostavlja, konstruisan između 1238. i 1242. godine. Oko 1241.-1242., u vezi sa mongolskom invazijom na Evropu, naziv podzemlja (*Tartar*) je uključen u toponim „Tataria“. Orijentalista iz 19. veka O. Volf verovao je da je pojava „r“ u evropskim jezicima izazvana uticajem persijskih dijalekata, u kojima se „r“ može izgovarati ili ne. Međutim, najverovatnije, zbog nedostatka veza između evropskih hroničara i Persije, „Tartarija“ je nastala bez spoljašnjeg uticaja, zbog istorijski određene paronimske privlačnosti – dve fonetski bliske i semantički različite reči spojile su se u jednu. Iz priče engleskog hroničara Mateja Pariskog proizilazi da je prvi povezao „tartar“ sa „tartarom“ francuski kralj Luj IX 1241. godine, koji je 1244. godine proglasio krstaški rat protiv Mongola. Prema Matejovoj verziji, kralj je odgovorio na pitanje svoje majke, Blanke od Kastilje, o mogućoj invaziji Tatara:

“O, majko moja, neka nas nebo podrži! Jer ako ti ljudi dođu kod nas, ili ćemo ih oterati nazad u Tartar odakle su došli, ili će nas sve poslati na nebo.”

Luj se najčešće naziva autorom ove asocijacije, iako se, možda, ta reč koristila već nekoliko godina (kako je, na primer, verovao O. Volf). Nemački car Fridrih II je 1244. godine na sličan način povezao Tartarus i tartar: „*ad sua Tartara Tartari detrudentur*“ („neka se Tatari vrate u svoj Tartar“). „Tartarija“ se čvrsto ustalila u

upotrebi: Luj IX je koristio taj termin u prepisci sa mongolskim kanovima 1248.–1262. godine.

Opisi Mateja Pariskog i cara Fridriha odnosili su se na Tartar: Tatare su nazivali „omraženim narodom“, „besnim kao demoni“, „poslanim od samog Satane“. Njihova pojava na granicama Evrope bila je povezana sa dolaskom Antihrista: u situaciji između 1250. i 1400. (Matej Pariški je, sastavljajući „Veliku hroniku“, bio siguran da će Antihrist doći 1250.) u iščekivanju Poslednjeg suda, Mongoli su se pretvorili u „ljude pakla“, konjanike Apokalipse i ratnike Antihrista, kao u narodu ideje, kao i među obrazovanim Evropljanima. Tako su Mongole kasnije predstavljali Rodžer Bekon, jermenski istoričar Kirakos Gandžakeci, hroničar Žan de Žoinvil, Dante u „Božanstvenoj komediji“ i drugi. Kako se slikovito kaže u Ruskoj akademskoj publikaciji iz 1848.: „U shvatanju Evropljana, „Tatari“ su narod koji donosi užase i kraj svetlosti, a oblik ove reči postao je uobičajen, nagoveštavajući poreklo neprijatelja hrišćanstva iz paganskog Tartara“.

Tatari kao kanibali (Slika Mateja Pariškog)

U pismu Gijomu od Overnja 1242. godine, mađarski biskup je izvestio da je zemlja *Tatara* „iza planina blizu reke Egog“, zaključivši da su oni bili narod Goga

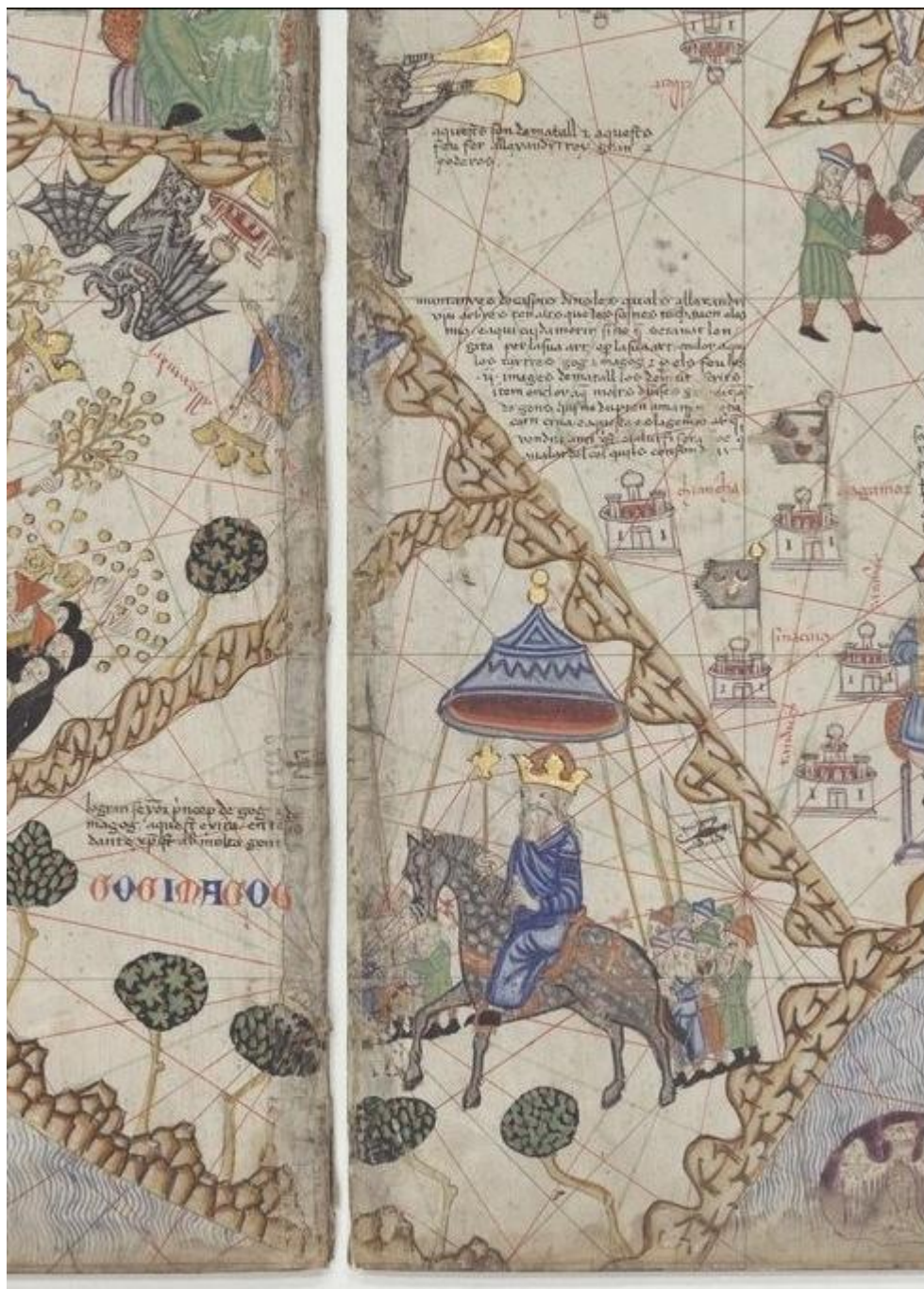
i Magoga. U „Velikoj hronici“ Mateja Pariskog, Tartarija se pojavljuje kao mesto okruženo „nesavladivom planinskom barijerom“; Reka mrtvih — *Tartar* ili *Egog* — izvire u planinama. Reka je dala ime narodu Tartarije; poslednja misao je prisutna kod Julijana. Prema Mateju, „satansko pleme“ je u nebrojenom broju prešlo nepremostive planine i reku i pojavilo se kao da najavljuje smak sveta, veza sa kojima je za hroničara bila dodatno potvrđeno „otkrićem“ reke. Dominikanski monah Simon de Saint-Quentin, koji je 1245.-1248. učestvovao u papskoj ambasadi Askelina od Lombardije na dvoru mongolskog kana, lokalizovao je Tartariju „izvan Persije i Jermenije“ i smestio je u granice Indije; David je bio kralj Tatara. Prema istoričaru Žan Rišar, Indija je podrazumevala Karakitajski kanat.

Tartarija u XIII-XVI veku: doba Tatara

Slike Tartarije

Tartarija je postojala ne kao stvarna, već kao mitološka zemlja na mentalnim ili kognitivnim kartama, koje, za razliku od običnih geografskih karata, opisuju i strukturiraju ne teritoriju, već prostor (iako mogu biti geografski tačne), višerazmerne i predstavljaju sliku sveta određene ljudske zajednice. Tartariju se može staviti u rang sa tako poznatim mitovima kao što su Atlantida, Zemlja Prester Jovana, Belovodje i svetli grad Kitež. Tartarija se za Evropljane smatra *terra incognita* – „nepoznatom zemljom“ (za razliku od *terra cognita*, „poznatom zemljom“), prostornim regionom koji se udaljava od centra naseljenog sveta i nalazi se na ivici mape; ispunjena imaginarnim geografskim objektima, naseljena fantastičnim stvorenjima.

U hiljadugodišnjem periodu (III-XIII vek), zapadnoevropski kosmografi su formirali sliku Centralne Azije kao zemlje okružene planinama, koja se nalazi blizu zemaljskog raja; bio je dom mitskih bića i čudovišta povezanih sa Aleksandrom Velikim i Gogom i Magogom. Zloslutne slike Tartarije i Tatara odražavale su strah od mongolskih osvajača i u glavama Evropljana su se naslanjale na slike Goga i Magoga, koji su živeli na severoistoku sveta; nove i stare slike delimično pomešane jedna sa drugom. Mešavina antičkih ideja i toponima „Tartarija“ odredila je dugoročnu (arhetipsku) sličnost Tatara i Goga i Magoga.

Zemlje Goga i Magoga, fragment. Katalonski atlas (1375.)

U XIII-XIV veku termin „Tartarija“ se širi u tekstovima, postajući glavni za opisivanje prostora centralne Azije i opšta oznaka Mongolskog carstva, iako se koriste i različiti ekvivalenti (*azijska Sarmatija, zemlja Goga i Magoga, Stepa* itd.). Kako primećuje Svetlana Goršenina, brojne promene u etnonimu *Mongol* u evropskim jezicima na kraju dovode do poistovećivanja Mongola (*Tatara*) sa potomcima Goga i Magoga; Prema Mateju iz Pariza, Tatari pripadaju narodima

koje je Aleksandar Veliki zatvorio u planine iza Kaspijskog mora do kraja sveta. Prema Mateju, sa početkom kraja sveta, Tatari će biti oslobođeni „da počine veliki masakr“; oni će se širiti sa severa na četiri dela sveta, najavljujući dolazak Antihrista. Po Jovanu Mandevilu, Tatari će pratiti nepoznatu zver kroz rupu u planini koju je napravila lisica.

Činjenicu o srodstvu sa Gogom i Magogom „potvrdio je“, na primer, dominikanski misionar Rikoldo da Montekroče, koji je posetio Bagdad koji su zauzeli Mongoli krajem 13. veka. Prema njegovom rezonovanju, samo ime Tatara – *Mogoli* – samo je izobličeno *Magogolija*, pa su Tatari potomci Goga i Magoga. Čuvar „prokletih naroda“ bio je sveštenik Jovan. U verziji Romansa o Aleksandru iz 1236., zaključani mitski kraljevi (dvadeset dva ili dvadeset četiri kralja) Gog i Magog su kraljevi Tatara (Mongola): popularnost mita o Aleksandru Velikom povezala ga je sa Mongolskim carstvom. Zabuna se dogodila ne samo u tekstovima, već i u ikonografiji - francuskoj minijaturi s početka 15. veka (ilustracija „Knjige svetskih čuda“ Marka Pola), koja opisuje bitku Kublaj- kana u Burmi, jasno reprodukovao strukturu savremene minijature o bici između Aleksandra i Pora. Na geografskim kartama paralela između Tartarije i Goga i Magoga pojavljuje se kasnije, iako je Matej Pariski na svojoj karti Svete zemlje još 1253. godine ukazao da su Tatari došli iz okoline Goga i Magoga (severoistok).

Fantastična predstava francuskog umetnika o svakodnevnom životu tatarskih nomada, sa elementima klasicizma i romantizma. Ilustracija za „Istoriju Mongola“ od Karpinija (u knjizi Pjera Beržerona, izdanje 1735.)

Pored Goga i Magoga, Tartar je bio povezan i sa deset izgubljenih plemena Izraela koje je zaključao Aleksandar Veliki (legenda datira iz ranog srednjeg veka), Ismailitima i Midijancima iz Starog zaveta (poslednja dva poređenja nalaze se u Julijanu Ugarskom); Biblijske asocijacije i reference na Aleksandra donekle su uravnotežile negativne ideje o Tatarima. Marko Polo je u jednoj od svojih priča tvrdio da je video Tatare poražene od Aleksandra (zaplet je najverovatnije preuzet iz „Aleksandarskog Rimljana“). Uobičajeno mesto je bila identifikacija Mongola i Jevreja, koja je nastala još u 9. veku i proširila se do vremena mongolskih osvajanja. Ispostavilo se da su Mongoli potomci jevrejskih plemena koje je asirski kralj proterao u Mediju: kao rezultat toga, u 13. veku, Medija i Persija nisu se razlikovale od Tartarije; Rikoldo da Montekroče se pitao o vezi između Jevreja i Tatara. Tragovi ovih fantastičnih etimologija i izmišljenih veza mogu se pratiti još

od 18. veka. Još jedno uobičajeno poređenje bila je „veza“ između Tatara i Skita (posredstvom Goga i Magoga, sa kojima su Skite povezivali starorimski istoričari). Lanac udruženja uključivao je Gog i Magog, Skite, Tatare, Turke ili Slovene, koje su često mešali sa Saracenima. Dakle, za Rodžera Bekona, Tatari su bili slični Jevrejima, Skitima i Gogu i Magogu. Kontrast između nomadskih Tatara i sedelačkih naroda oličavao je drevnu dihotomiju između civilizacije i varvarstva, ekumene i spoljašnjeg sveta, dopunjenu razlikom između hrišćana i nevernika. Dihotomija se dogodila, na primer, u opisima Rubruka, Plano Karpinija, Mateja Pariskog. Istovremeno, kontradiktorne konotacije, kombinacija pozitivnih (imaginarno kraljevstvo sveštenika Jovana ili navodna verska tolerancija Mongola) i negativnih (slika podzemnog sveta) elemenata tokom izgradnje Tartarije uključeni su u politički kontekst. tog vremena: strah od Mongola spajao se sa nadom u njihovu pomoć u borbi protiv muslimana. Ova poslednja okolnost je bila pojačana činjenicom mongolskog vojnog pohoda na Bliski istok; Rubruk je izvestio o njihovim antimuslimanskim planovima.

Srednjovekovni autori nisu pravili razliku između mita i stvarnosti: Tartariju su naseljavali ne samo ljudi, već i razna bajkovita bića. Upečatljiv primer bilo je svedočenje Plano Karpinija: u pokušaju da ispriča priču o Tatarima, autor je isto tako pažljivo opisao čudovišta koja su naseljavala zemlje koje su Mongoli osvojili, kao i njihov stvarni život. Lista koju je dao Karpini uključuje nema stvorenja, stvorenja bez zglobova u kolenima, cinokefale (koje je zabeležio i Karpinijev pratilac Benedikt Poljak), sa psećim licima i kopitima, jednonoge i jednoruke ljude, ljude sa malim stomakom koji se hrane samo dimom kivanog mesa itd.; Karpini opisuje slike koje izbacuju vatru, planine magneta koje privlače strele, urlik pri izlasku sunca, itd. Putnicima je bilo očigledno da se takva čudovišta i čuda ne mogu videti (što nije doводilo u pitanje njihovo postojanje), pa su ih stalno lokalizovali u nove oblasti Tartarije. Mongolsko osvajanje promenilo je ideje o „čudovištima“ centralne Azije; Ako su se ranije pravi narodi pretvarali u čudovišta, onda su od sada čudovišta postali narodi. Prema proračunima istoričara geografije P. Gautier-Dalchea, broj čudovišta na evropskim kartama se povećao tokom prve polovine 13. veka; kasnije se trend pojavio u literaturi (Džon Mandevil).

TARTARIA.

SI chiamaua prima Scithia; mà da trecento anni in quà i Tartari, (popoli usciti sotto il gran Chingi, da un cantone dell' Asia detto in lor lingua Mongal,) che ne hanno occupato il dominio, hanno anche mutato il nome: sotto'l quale si contiene (lasciando i Tartari Precopiti, de' quali habbiamo parlato al suo luogo) poco meno della metà della terra ferma dell' Asia: perche si stende dalla Volga sino a i confini della China, & dell' India: & dall' Oceano Scitico, sino alla palude Meotide, & al mare Hircano. è diuisa in quattro parti. l' una contiene le Orde: l' altra il Zagataio, & gli altri popoli sino all' Vssonte, & al deserto Loppo: la terza il Cataio, con tutto ciò, che si allarga tra'l sudetto deserto, e la China: la quarta comprende i paesi poco conosciuti di Belgian, Argon, Arsaret, Ania-

Relat.volum.j.

P 3

DEL

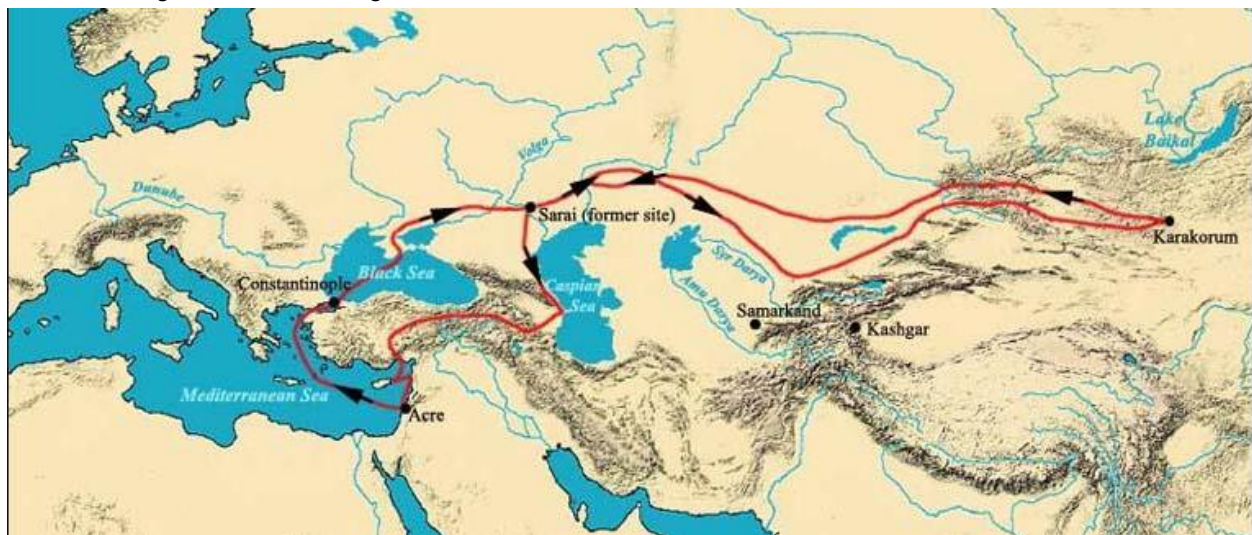
Karta i opis Tartarije Đovanija Botera, 1599.

Zemlja žena sa muškim telima nalazila se izvan Kataja, izvestio je jermenski historičar Kirakos Gandzakeci; muškarci u njegovom opisu izgledali su kao psi. Kinokefali su živeli na severoistoku Tartarije, prema karti Anrija iz Majnca (XIII vek). Oko istog mesta, severno od naroda *Samogedi* (Samojedi), postavljaju ih

Plano Karpini i Benedikt Poljak. Pored Goga i Magoga i kanibala na obalama Severnog okeana nalaze se kinokefali nemačkog kartografa Andreasa Valspergera (15. vek). Prve sumnje u istinitost bajkovitih opisa mogu se videti, na primer, kod Rubruka, koji se pitao o postojanju „prokletih naroda“ na severu. Međutim, zbog kulturnog šoka, Evropljani su često doživljavali realističan deo informacija putnika kao fikciju. Ilustracija iz 15. veka za opis sibirskih Tatara u Knjizi čuda Marka Pola predstavljala je jednonoga stvorenja i kiklope, ali je knjiga opovrgla takve informacije. Bajkovite slike stanovnika Sibira sačuvane su do Sigismunda fon Herberštajna (XVI vek). U svom velikom višetomnom delu „Relationi universali“ (1595.), italijanski sveštenik i diplomata Đovani Botero opisao je Tartariju na sledeći način:

“Prvobitno se zvala Skitija, ali je pre tri stotine godina prešla na Tatаре (jedan od naroda velikog Džingisa), iz regiona Azije, na njihovom jeziku zvanom Mongal. Počeli su da vladaju i takođe promenili ime. Uključuje (sa izuzetkom Tatara prekopita, o kojima će biti reči posebno) skoro polovinu azijskog kontinenta. Prostire se od Volge do granica Kine i Indije, od Skitskog okeana do jezera Meotis i Hirkanskog mora.”

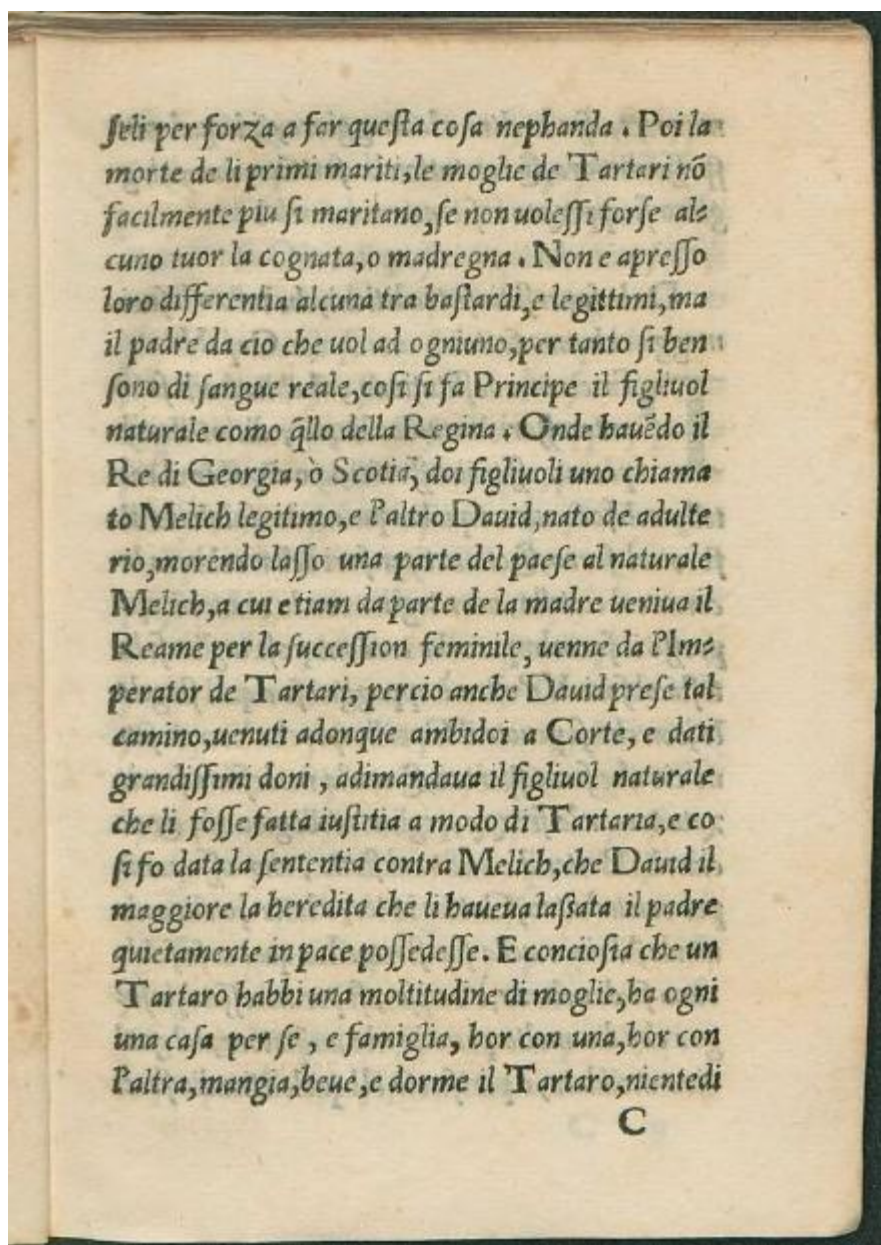
Putovanje u Tartariju

Putovanje Rubruka (1253.—1255.)

Posle 1260. neposredna pretnja Evropi je splasnula; prema Goršeninovoj, uspostavljen je „*Pax Tartarica*“, sa svojom verskom tolerancijom. Ove okolnosti doprinele su proučavanju Tartarije u 13.-14. veku od strane misionara, trgovaca i diplomata. Uprkos opasnostima, između 1245. i 1345. pokušali su da uspostave

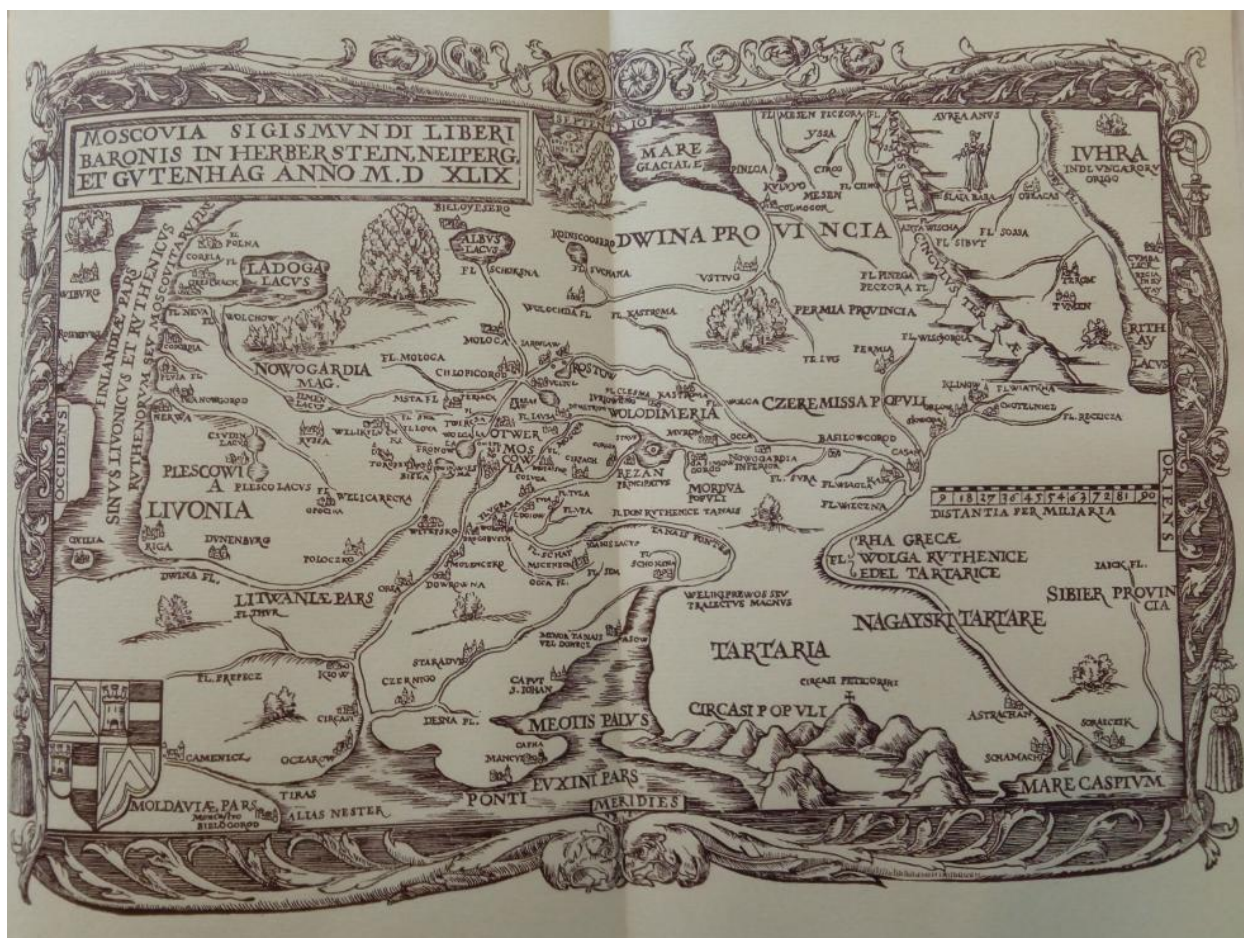
veze sa Kinom koristeći Put svile kada je morski put još bio nepoznat. Evropljani su osporavali primat muslimanskih putnika. Među prvim evropskim istraživačima prostora „srednje Azije” bili su franjevački monah Plano Karpini, prvi ambasador pape Inoćentija IV (1245.-1247.), njegov brat Gijom de Rubruk (1253.-1255.), koji je putovao kao običan misionar, i mletački trgovac Marko Polo (1260.-1295.). Karpini je 1246. putovao kroz jug Ruske nizije, teritoriju današnje Srednje i Centralne Azije, i stigao do prestonice „Tartarije“ Karakoruma. Za putnike iz 13. veka (Plano Karpini), severna granica Tartarije bio je okean, istočna granica bila je zemlja Kineza, *Solongjos* (Korejci ili Mandžuri), sa juga se Tartarija graničila sa zemljom Saracena (ili Bisermi), na jugozapadu su ležale zemlje *Gires* (Ujgurski Istočni Turkestan ili Mongolija), a na zapadu Tartarije, između Kangaja i planina Altai-Nuru (Dolina Crnog Irliša), naseljen Najmanima. Tokom ovog perioda Tartariju su ponekad poistovećivali sa Mongolskim carstvom, koje je najveće širenje postiglo pod Kublaj-kanom, i prostiralo se od Crnog do Kineskog mora, od Sibira do Kambodže.

Fragment iz Karpinijeve "Istorije Mongola", izdanje 1537.god.

Godine 1329. katoličku biskupiju je osnovao u Samarkandu dominikanski misionar Tomas Mankazola, a 1342. u glavnom gradu ulusa Čagatai, Almaliku (zalaganjem [franjevca](#) Đovanija de Marinjolija). Uprkos aktivnosti katoličkih misionara u prvoj polovini 14. veka, ubrzo su kontakti između Evrope i Tartarije ponovo oslabili; Među razlozima su epidemija kuge u Evropi (1340.-ih), jačanje otomanske države, koja je ometala direktne kontakte, raspad Mongolskog carstva i pad mongolske dinastije u Kini, „zatvaranje” Kine od Evropljana. tokom dinastije Ming. Nakon konačne islamizacije Srednje Azije, nova obnova kontakata nastupila je početkom

15. veka, u vreme nastanka efemernog carstva Tamerlana. Španski poslanik Gonzales de Klaviho stiže 1404. godine na dvor Tamerlana; zarobljen od Bajazita I, a potom i Tamerlana, Bavarac Johan Šiltberger, koji u svojim beleškama pominje *Belu Tartariju*, provodi 25 godina u Aziji (1402.-1427.). Vek kasnije, Englez Entoni Dženkinson uspeva da poseti Tartariju (1557.-1559.) pre nego što je bila „zatvorena” za Evropljane. Svi putnici su delili ustaljene mitološke predstave o Tartariji, tražeći zemlju okruženu planinskim vencima, Gog i Magog, kraljevstvo sveštenika Jovana, izgubljena plemena Izraela, Aleksandra Velikog, razna čudovišta itd. Njihovi opisi kombinuju stvarnost i fikciju, koja je naglašavala raznolikost „novog sveta“.

Karta iz Beleške o Moskvi. Napravio Augustin Hiršovogel 1546. godine

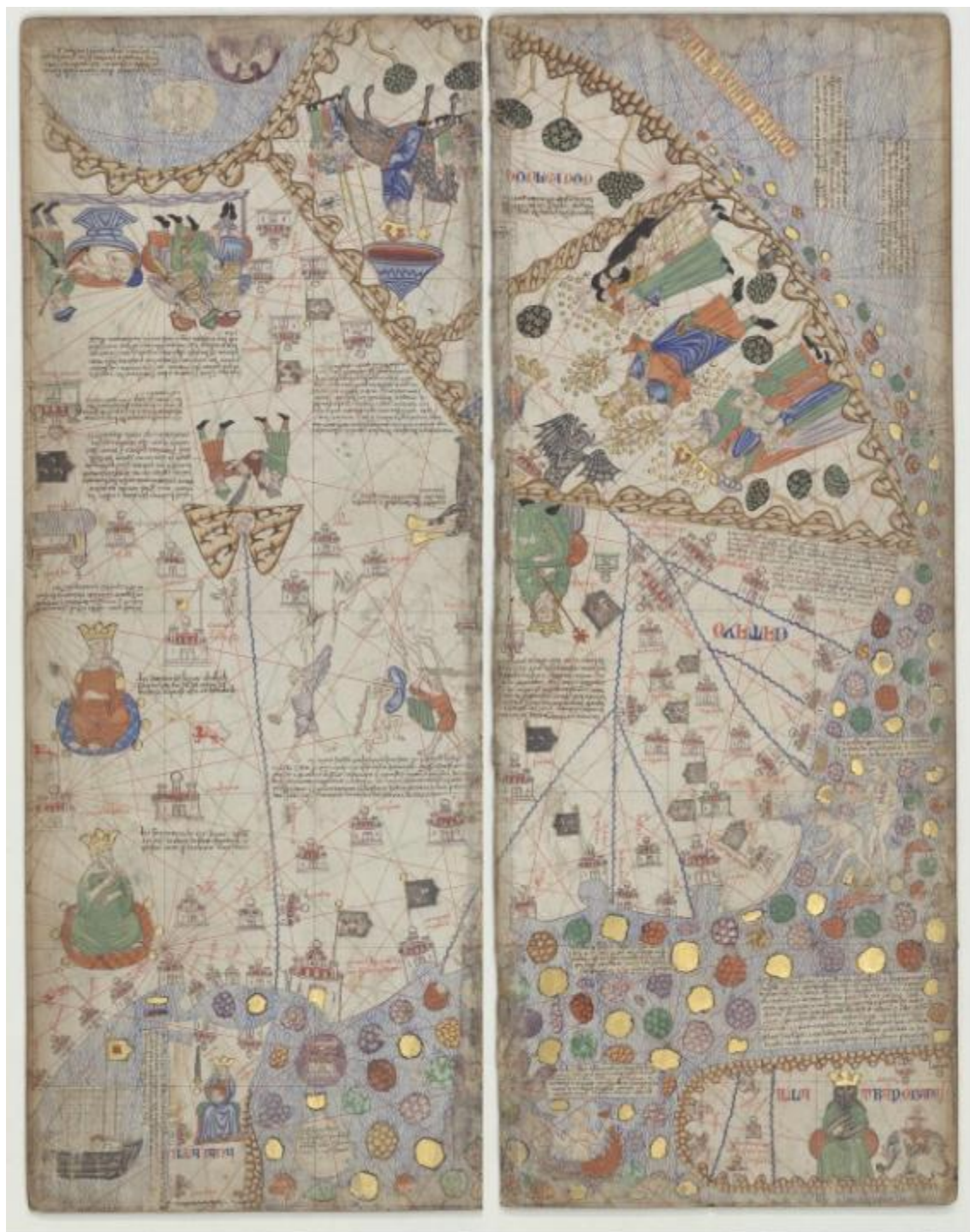
Krajem 15. veka Evropljani su počeli da putuju u Rusiju; njihove poruke su uticale na kartografiju Tartarije. Posebno mesto zauzele su „Beleške o Moskvi“ (1549.) Sigismunda fon Herberštajna. U njegovoj raspravi, 12% ukupnog obima knjige i još skoro 30% „Horografije“ posvećeno je priči o Tatarima. Valter Lajč je ovo

objasnio uticajem Matveja Mehovskog, koji je pričao o dve Sarmatije, od kojih je druga bila Tartarska. Podaci o Tartariji su oskudni, delimično mitologizovani; fon Herberštajn nije putovao van Moskve, a glavni izvor njegovih informacija bile su priče šaha Ahmata.

U 1614.-1626., italijanski aristokrata Pjetro dela Vale putovao je po značajnom delu zemalja Bliskog i Srednjeg istoka, uključujući posetu Indiji. Njegova putovanja je sam detaljno dokumentovao iz perspektive renesansnog humanizma, koji je bio zamršeno kombinovan sa ideologijom krstaških ratova. Njegove aktivnosti se ocenjuju sa stanovišta antikvarizma, na čije formiranje je usamljeni putnik imao značajan uticaj; upravo je on doneo Samarićansko Petoknjižje u Evropu. U jednoj od svojih poruka on je naveo priču o tome kako je mogulski padišah dobio Merkatorov atlas; iz ovoga proizilazi da je dela Vale razlikovao Indiju od Persije i Tartarije, nazivajući potonju „povezanom sa Indijom“. Istovremeno, u drugoj poruci (br. XVII, od 29. novembra 1622. godine) koristi pojmove „Uzbek“ i „Tartar“ (ital. *uzbeiga o tartara*) kao sinonime.

Tartarija na evropskim kartama od 13. do 15. veka

U 13.–14. veku, termin „Tartarija“ se retko koristio na evropskim geografskim kartama (*mapae mundi*). Prema proračunima nemačkog kartografa A. D. fon den Brinkena, tokom tog perioda *Tartarorum terra* se nalazi samo tri puta na 21 karti na šest jezika. Tatare na italijanskoj karti 1320.-1321. pominju geografi Marino Sanudo i Pjetro Viskonte. *Mappae mundi* Sanuda, Viskontea i Paulina, sastavljene 1310.-1330. godine, obeležene su uticajem arapskih izvora. Mape su predstavile novu Centralnu Aziju; pored Tatara, na kartama su prikazana Gvozdena vrata i carstvo Kataj. Na mapi iz 1320.-1321., zemlja Tartar se nalazi u blizini zamka ograđenog zidinama, utvrđenja (*castrum*) Gog i Magog na severoistoku blizu Severnog okeana. Mapa je praćena komentarima: „Tatari su bili zaključani ovde“ i „Ovde se okupilo veliko mnoštvo Tatara“. Prema istoričaru E. Edsonu, poslednja fraza se može odnositi na Plano Karpinijev opis izbora mongolskog Velikog kana 1246. godine. Na mapi su prikazana dva Kaspijska mora, koja su nazvana istom rečju, ali se nalaze na različitim mestima. Prvi ima oblik okeanskog zaliva: tamo su Tatari „zatvoreni“; drugi je u planinama, iz kojih teče reka *Gion* (*Okus*, *Amu Darja*). Prema Goršeninovoj, takav rascep karakteriše pokušaj kombinovanja drevnih izvora i novih informacija o Centralnoj Aziji.

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Zemlje Goga i Magoga. Katalonski atlas (1375.)

U XIV-XV veku, razvoj kartografije Tartarije odvijao se uglavnom u Italiji, Portugalu i Kataloniji, koje su održavale kontakte sa zemljama Istoka. Nova, modernija imena pojavljuju se u čuvenom katalonskom atlasu iz 1375. godine koji je sastavio jevrejski kartograf sa Majorke Abraham Kreskes:

„srednjoazijska“ imena mesta su prvo pozajmljena od Marka Pola, kao i od Odorika Pordenonea i Džona Mandevila. Ovaj atlas je prilično tačno preneo opštu političku situaciju tog vremena, uprkos približnoj prirodi gradova, reka itd. Zadržao je i fantastične elemente: divove na severu; pigmeje na jugu - između Kataja i Indije; kraljevstvo Amazonki, Gog i Magog, itd. Ilustraciju u katalonskom Atlasu prati tajnoviti komentar:

“Kaspijske planine, u kojima je Aleksandar [Veliki] video drveće tako visoko da su njihovi vrhovi dodirivali oblake. Ovde bi on umro da Satana nije otkrio svoj plan. I, po svom planu, zaključao je ovde Tatare Goga i Magoga i napravio im dva idola od metala, kako je naznačeno... Zaključao je i razna plemena koja su bez oklevanja jela bilo kakvo sirovo meso. Antihrist će doći sa njima, a njihov kraj biće oganj koji će pasti sa neba i uništiti ih.”

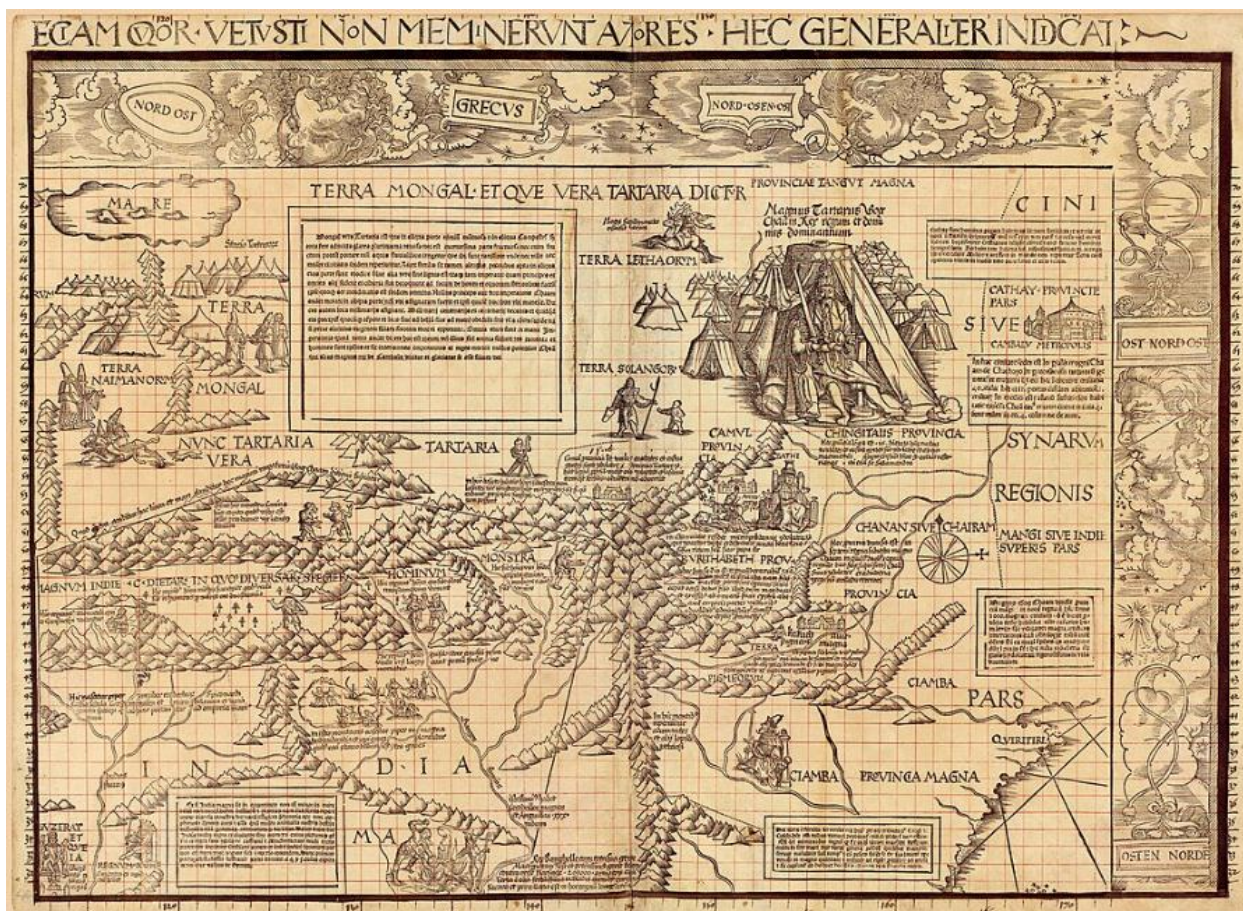

Fragment Fra Maurove karte. Kartograf - Andrea Bjanko. 1459. godine

Slike Goga, Magoga i Tartarusa dele se na brojnim mapama 15. veka - italijanskoj mapi Andrea Bjanka (1432.-1436.), mapi Bordžije (1410.-1458.), katalonskoj mapi

iz biblioteke Estense de Modena (1450) i dr. Navedeni razlozi su pozitivni opisi Marka Pola i posebno pada Mongolskog carstva (1368.). Kartografija počinje da posmatra Goga i Magoga iz antisemitske perspektive: Jevreji zauzimaju mesto Tatara. Jevreji zarobljeni u planinama centralne Azije pojavljuju se na nemačkim i italijanskim mapama iz 15. veka. Na mapi Bordžije, Tatari nisu zaključani, već se slobodno nalaze sa svojim zapregama, kamilama i jurtama u prostoru između Crnog mora i Kataja. Mnoga „tartarska“ imena mesta koja datiraju još od Marka Pola pojavljuju se na venecijanskoj mapi iz 1460. godine, uključujući dvadeset oko Kaspijskog mora; Tartarija se slavi šest puta u Sibiru, nalazi se u Turkestanu i raznim mestima u Karakorumu i *Kataju*. Vinlandova mapa prikazuje *Tartaria mogalica* (verovatno pod uticajem Karpinijeve Istorije Mongola), *Magnum mare Tartarirum* („bezgranično Tartarsko more“) između Evroazije i istočnih ostrva; *Tatartata fluius* (reka Tatartata) teče iz Kaspijskog mora, uliva se u Severni okean. Na čuvenoj venecijanskoj mapi Fra Maura (1448.-1459.) signatura *Tartaria* se odnosi na donji tok Dnjepra. Mapa rezimira srednjovekovnu kartografiju i označava prelazak u modernu eru, međutim, uprkos visokom kvalitetu, slika Tartarije kako na njoj, tako i u kartografiji 15. veka u celini nije pretrpila značajnije promene.

Početak moderne kartografije: 16. vek

Mapa Martina Valdzemulera (1516.)

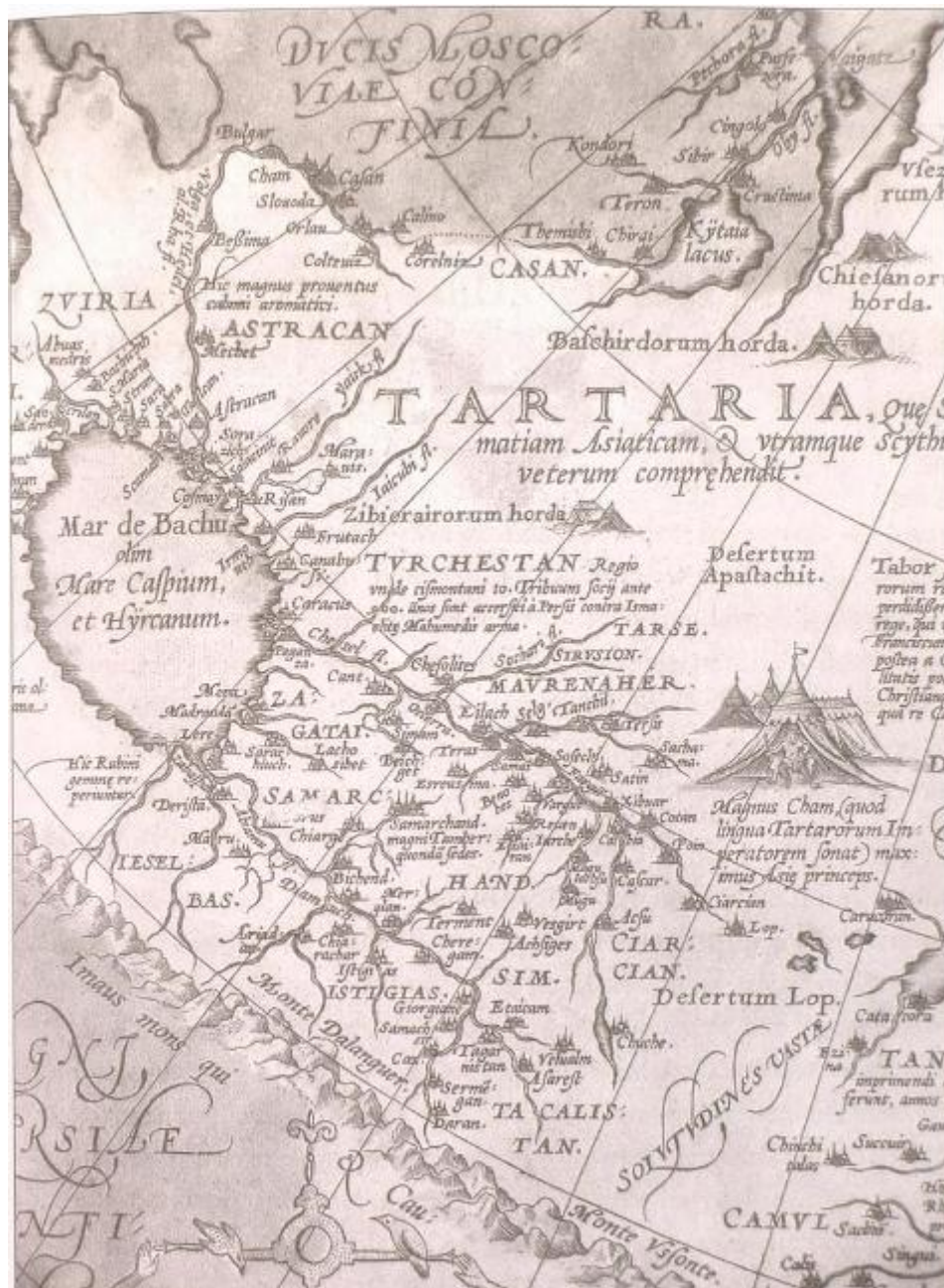
Raskid sa Ptolomejevim nasleđem nastaje početkom 16. veka, pojavom velikih atlasa; na inovativnoj mapi Martina Valdzemulera (objavljena 1516.), Tartarija obuhvata brojne teritorije Rusije i Dalekog istoka: Mongoli žive u „pravoj Tartariji“ („*Terra Mongal et que vera Tartaria dicitur*“), a dve tartarske provincije su *Tartaria Corasine* (mešavina Horasana i Horezma) i *Tartaria Torkuesten* (Turkestan) - nalaze se na jugu, istočno od Kaspijskog mora. Ove dve Tartarije zamenjuju, respektivno, ptolemejsku Skitiju, Sogdijanu i Baktriju. Tokom 16. veka, došlo je do „ofanzive“ modernih imena na teritoriju koja se ranije pripisivala Tartariji; posebno u Gerardu Merkatoru (1541.) i Abrahamu Ortelijusu. Na mapi sveta Abrahama Ortelijsa (1564.), Tartarija se nalazi daleko na severu Azije, zauzima neizvesnu poziciju između Rusije i Dalekog istoka.

Mapa Abrahama Ortelijsa iz 1564. godine

Mapa Avgustina Hiršvogela uključena u „Beleške o Moskvi“ (nastale 1546. godine) koristila je ruske, poljske i litvanske izvore; put do Kine kroz Severni okean pojavljuje se na mapi. Mapa Antonija Dženkinsona (1562., uvrštena u Ortelijev Atlas iz 1598.), sastavljena sa njegovih putovanja po Centralnoj Aziji i Persiji (1557.–1564.), imala je presudan uticaj na slike Srednje Azije, posebno Turkestanskog basena. Za razliku od drevnih mapa, na kojima se Jahartes (Simur Darja) uliva u Kaspijsko more, na Dženkinsonovoj mapi reka teče na sever, kroz regione *Taskent* (Taškent) i *Boghar* (Buhara); Amu Darja nastaje u blizini *Šamarkandije* (Samarkand) i spaja se sa Simur Darjom, koja se zatim uliva u jezero *Kitaia Lacu* (verovatno u Aralsko more). Jezero je povezano sa Severnim okeanom *rekom* Oba. Potraga za severnim morskim putem odražena je u Merkatorovoj mapi Tartarije (1569.), a zatim u Atlasu flamanskog kartografa Jodoka Hondijusa (1606.); naziv grada *Cambalich* (Peking) se ponavlja (*Cambalu*) na obali Pacifika. Verovatno, pod uticajem ruske toponimije, granice *Kataja*

dosežu jezero *Kitaia*, iz kojeg teče reka Ob. Opisi Dženkinsona i Merkatora uglavnom tačno odražavaju (u velikoj meri pogrešne) evropske percepcije severoistočne Azije u drugoj polovini 16. veka.

Fragment mape Tartarije u Ortelijevom atlasu „Spektakl Zemljinog kruga“ (1598.)

Tartarija u 16.-18. veku: doba orijentalizma i kolonijalizma

Pojava naučnog orijentalizma početkom 17. veka revolucionirala je ideje o Aziji tokom 17. veka, antička imena su gotovo potpuno nestala. Najznačajnije promene

dogodile su se 1630.-ih i 40.-ih godina. Prve manje-više tačne slike Centralne Azije bile su karte koje su sastavili ruski istraživači krajem 17. i početkom 18. veka. U 18. veku je završeno razgraničenje planinskih sistema Hindukuša, Pamira i Himalaja i rečnih slivova Centralne Azije, što je konačno omogućilo razdvajanje Aralskog i Kaspijskog mora. Geografska stvarnost Velike Tartarije ostala je malo shvaćena u poređenju sa Turskom, Persijom, Istočnom Indijom i Kinom, iako su Žil Robert de Vogondi i Didije Robert de Vogondi 1757. godine tvrdili da su „ekspedicije u paganske zemlje pružile odlično znanje o njihovim zemljama“. Izuzeci su bili severoistočna Tartarija (istraživanja ruskih putnika i jezuita) i Kaspijski basen. *Nezavisna Tartarija* i oblasti iza Jablonovog grebena duž Amura, sve do Tartarskog zaliva, ostale su *terra incognita* za Ruse i Evropljane. Krajem 17. veka, slika Tartarije se „razbila“ na delove, na različite „tartarske“ oblasti, do 18. veka većina evropskih istraživača koristila je podelu Tartarije na *rusku* (ili *moskovsku*), *nezavisnu* i *Kinesku*.

Bartelemi d'Erbelo

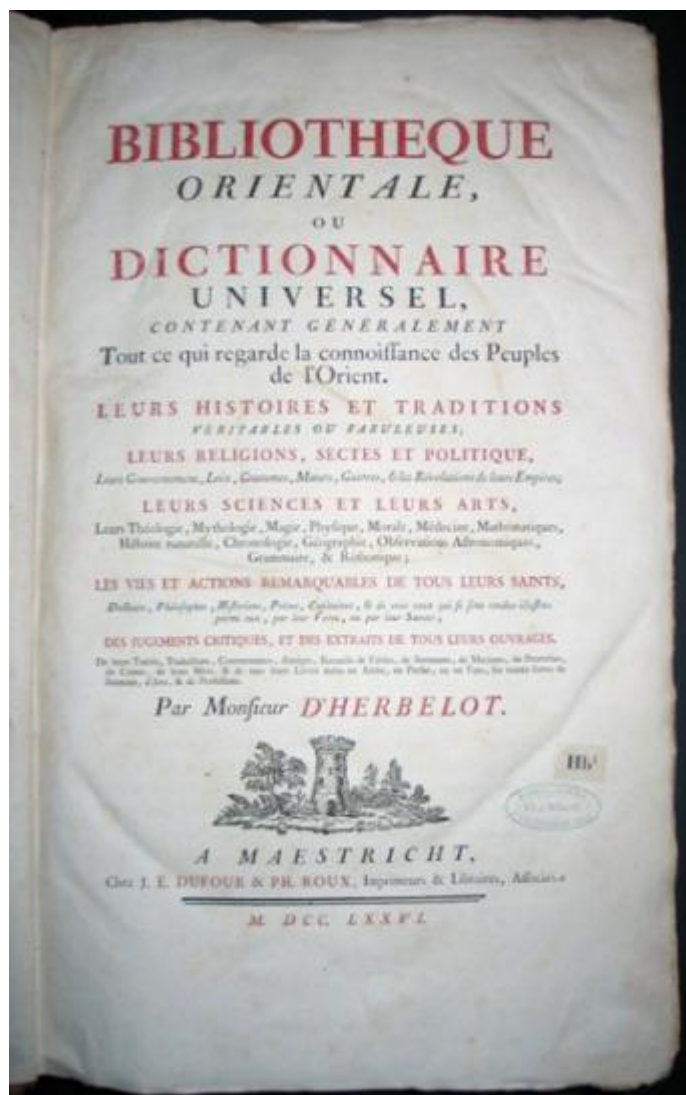
Slika Tartarije — centralne Azije — nastala je na preseku četiri različite perspektive. Prvo, sa stanovišta proučavanja Bliskog i Srednjeg Istoka (Levant), konstruisanog u obliku „klasičnog Istoka”, Istoka kao takvog, nove antike. Drugo, sa strane sinologije – studije Dalekog istoka, pune egzotike, po prirodi različite od Evrope; konačno, *Tartariju* su proučavale sile koje su imale političke interese: sa severozapada su je istraživali ruski putnici, sa juga, iz Indije, britanski istraživači. Biskup Klod Visdelu (njegovu raspravu je Bartelemi d'Erbelo objavio u

Bibliothèque Orientale 1779.) pokušao je da opiše Tartariju koristeći „strukturne opozicije“: nomadi – zemljoradnici, *Gornja Azija* – *Donja Azija*.

U 17.-18. veku, u opisima i mapama evropskih enciklopedista, pojam „Tartarija“ nije imao opšte i precizno značenje, iako je zadržao negativnu konotaciju. Njena transliteracija, sadržaj i opisani geografski prostor bili su različiti. Enciklopedijski opisi, uključujući Visdeluovu detaljnu analizu, ostali su nejasni. Prema Goršeninovoj, termin je ukazivao na različite etnografske, regionalne i političke karakteristike koje su koegzistirale u kartografiji, istorijskim ili filozofskim opisima.

Tartaria u evropskim studijama

Muslimansko gledište je predstavljeno u „Orijentalnoj biblioteci“ (1697.) francuskog filologa Bartelemija d'Erbeloa - univerzalne enciklopedije Istoka, koja je opisala Centralnu Aziju na osnovu informacija muslimanskih putnika i istraživača. D'Erbelo nije spomenuo Tartariju, ali je sledio istočne autore: Iran i Turan uključivali su celu *Gornju Aziju* van Indije i Kine. Naučnik je koristio toponime „Turkestan“ i „Maverannahr“, razjasnivši podatke o Tatarima, Mongolima, zapadnim i istočnim Turcima.

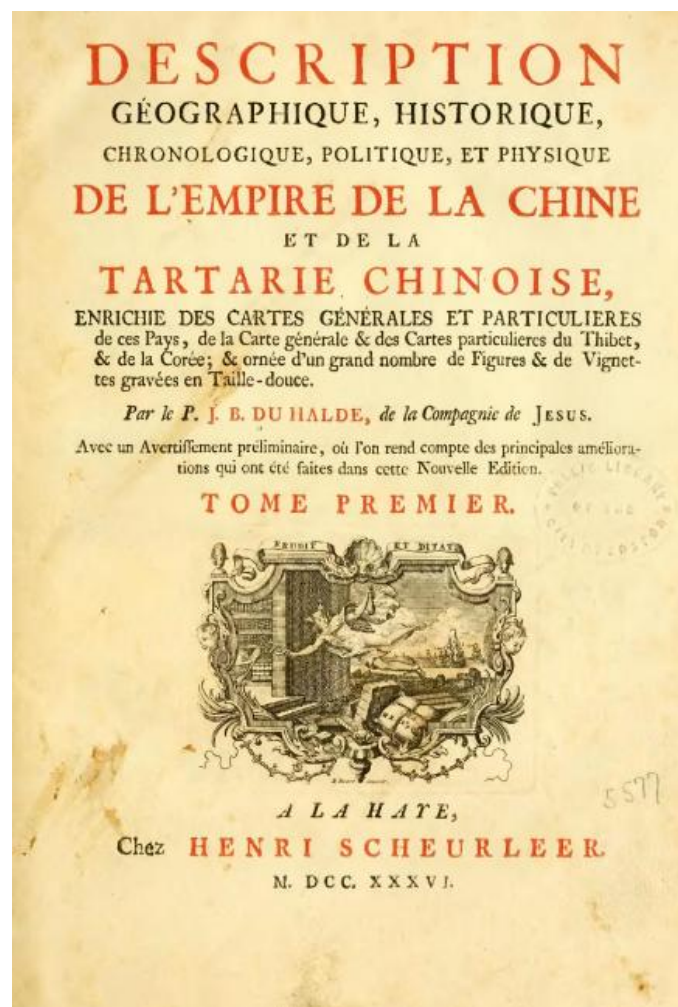

Naslovna stranica Orijentalne biblioteke Bartelemija d'Erbeloa (1776.)

U 17. veku, misionari su postepeno prelazili dublje u Tartariju, zajedno sa vojskom Mandžu; 1682.-1683. počeli su kontakti sa ruskim istraživačima koji su se interesovali za kineske izvore o Tartariji. Jezuitski misionari Ferdinand Verbist, Žan Fransoa Žerbijon i drugi tražili su put od Pekinga do Evrope kroz *Veliku Tartariju*; misionari su imali kontakt, posebno, sa ruskim diplomatom Nikolajem Gavrilovičem Spafarijem. Kao rezultat saradnje u razmeni znanja, Tartarija je postala pristupačnija. „Put kroz zemlju Uzbeka do Kine nije bio tako težak i dug kao što većina ljudi veruje“, zaključio je jezuitski putnik Filip Avril 1693. godine. Mape su postale preciznije; Osnovna studija bila je Geografski, istorijski, hronološki, politički i fizički opis kineskog carstva i kineske Tartarije Žan-Batista Dualdea (1736). Dualde je pridavao veliku važnost Kineskom zidu - granici

između „civilizovanog sveta“ i „varvarstva“. Svet varvara iza Velikog zida nazvan je *Velika Tartarija* (za opis je autor koristio Gerbilonovu raspravu):

“...Velika Tartarija je ceo deo našeg kontinenta između istočnog mora severno od Japana, Arktičkog mora, Moskovije, Kaspijskog mora, Mogula, kraljevstva Arakana pored Bengala, kraljevstva Ave, Kineskog carstva, kraljevina Koreja; na zapadu, Velika Tartarija je ograničena Moskovom, Kaspijskim morem i delom Persije; sa juga - isti deo Persije, Moguli, kraljevstva Arakan i Ava, Kina i Koreja; sa istoka - Istočno more, a sa severa - Arktičko more. Ceo ovaj ogromni region nekada je bio podeljen među bezbroj vladara, a danas je skoro potpuno ujedinjen pod vlašću kineskog cara ili kraljeva Moskve. Samo nekoliko oblasti nije podložno jednom od dva carstva: država Uzbekistana, deo zemlje Kalmuka ili Kalmaka, Tibet, nekoliko malih država u planinama prema kraljevstvu Ava i zapadno od provincije Sečuan.”

"Opis..." Žan-Batista Dualdea (1736.)

Prema Dualdu, Velika Tartarija je podeljena na tri dela: *Moskovska Tartarija*, ili *severna Tartarija*, retko naseljena oblast koju su otkrili Rusi; *nezavisna Tartarija*, čiji centar nikada nisu posetili jezuiti; konačno, *kineska Tartarija* (*istočna Tartarija*, ili zemlja Mongola, između Kineskog zida i ruskih poseda), koju je opisao Žerbijon. Kineske teritorije iza Velikog zida, piše Duald, sada zavise od mandžurskih Tatara, koji su nekada naseljavali *istočnu Tartariju*. Istoričar detaljno opisuje *istočnu Tartariju*, napominjući da je to uglavnom ogromna pustinja, upola manja od Kine. U centru *istočne Tartarije* nalazi se država *Hami*, čiji stanovnici sebe smatraju potomcima Tamerlana. *Hami* je sušna i peščana regija, koju Kinezi ponekad nazivaju *peščanim morem* (*mer de sable*), a Tatari Gobi. Ovo je veoma negostoljubiva zemlja za putnike, opasna za konje, pa Tatari često koriste kamile. O *nezavisnoj Tartariji* Duald piše da se u Maverannah zvaao *Čagataj*, nazvan po sinu Džingis-kana, sadašnji naziv je *Uzbek*, naziv dela Tatara. Zemlja se takođe zove *Velika Buhara*, što se razlikuje od *Male Buhare*, koja se nalazi u Kašgarskom regionu.

Jezuitski misionari u Kini bili su savremenici Bartelemija d'Erbeloa. Biskup Klod Visdelu, učesnik naučne ekspedicije u Kinu (1685.–1709.), nije se slagao sa „muslimanskom“ verzijom Centralne Azije. Visdelou je muslimanske izvore smatrao manje pouzdanim od misionarskih i bio je kritičan prema radu „naučnika iz fotelje“ d'Erbeloa, koji je odbacio termin „Tartarija“. Episkop je pisao (1779.) da Tartarijom treba nazvati teritoriju severozapadno od Kine – nekadašnju Skitiju, koju muslimani nazivaju Turkestan i Turan. Visdelu je opisao etimologiju pojma, koji potiče od imena naroda koji su pokorili Mongoli; Mongolsko carstvo je zauzelo prostor između „četiri mora“ (Južno, Istočno, Arktičko i Mediteran), samo su Moskovija, Južna Indija i nekoliko drugih država ostale van njene moći. Prema Visdelu, granica Tartarije ide duž severnih obala Ponta Euksinskog i Kaspijskog mora, a zatim skreće na jug sve do Indije, tačnije Horasan; Tartarija se graniči sa zemljama između Indije i Kine, Kraljevine Koreje, granica se završava na Istočnom moru. Na severu, zemlju opasuje Arktičko more, a, konačno, na zapadu se može povući zamišljena linija od zapadnog vrha Ponta Eukine do ušća Ob u Arktičko more. Tartarija u skraćenim dimenzijama, prema Visdelu, izgleda drugačije – bez Evrope i Rusije; granica ide od ušća Volge u Arktičko more, a u najsvedenijoj verziji – od severa Horasana, duž istočne obale Kaspijskog mora i dalje do Arktičkog mora. Tartarija u Visdeluovom opisu obuhvata skoro celu

teritoriju savremene Rusije, bivše sovjetske republike srednje Azije, deo Irana, Avganistana, Pakistana, severnu Indiju, Tibet i Mongoliju. U manjoj verziji Tartarije, granica ide duž Uralskih planina. Ova poslednja Tartarija je meridijanom između Pekinga i Arktičkog mora podeljena na *zapadnu* i *istočnu*. Sledeći kineske autore, Visdelu predlaže da se proteže linija između najsevernije tačke Kaspijskog mora i pekinškog meridijana. Teritoriju južno od zamišljene granice treba nazvati *južnom* ili *fiksnom* Tartarijom, na njoj žive narodi kojima vlada nekoliko tatarskih država. U *severnoj* ili *lutajućoj* Tartariji žive „skitnice“, lutajući narodi koji žive u jurtama i putuju na kolima. *Južna Tartarija* je takođe podeljena na dva dela: istraživač identifikuje *kinesku Tartariju*, koja se nalazi istočno od planine *Imaus*.

Prikaz Tatara u Enciklopediji Kine Atanasija Kirhera (1667.)

Pored „tartarske“ terminologije, Visdelo je koristio termin *Gornja Azija* koji je uveo d’Erbelo umesto „Skitija, Tartarija, Turkestan ili Turan“, jasno ga odvajajući

od Tibeta. Položaj Tartarije na brdu naglašen je i drugim opisima tog vremena. Švedski geograf Filip Johan fon Štrahlenberg (1730.) pisao je o Tartariji kao pitomom brdu, nagnutom prema Arktičkom moru, što je odgovaralo smeru vetrova i toku reka. Visoka Tartarija je uključivala „užasnu” pustinju Gobi: u svom Novom atlasu Kine, Kineske Tartarije i Tibeta (1737.), francuski kartograf Žan Batist Burginjon d'Anvil je napisao da je Veliki Gobi planinska peščana ravnica; Tamo je toliko hladno da se led skoro uvek nalazi plitko ispod zemlje. Prema d'Anvilu, drugi slični regioni Tartarije se takođe nazivaju Gobi, iako nisu tako obimni; Rusi ih zovu Stepe.

Naučnici s kraja 18. veka smestili su pradomovinu čovečanstva u visokoplaninsko područje; Francuski putnik baron Franc Tot pisao je 1784.-1785. da je visoravan Tartar, gde sada žive Tatari, bila prva oblast u Aziji koja je otkrivena i naseljena ljudima. Prema Totu, sa tog mesta dolazi do seobe naroda prema Kini, Tibetu i Kavkazu, južnoj Aziji, sve do Evrope (Goti, Ostrogoti i Vizigoti). Tatarska visoravan nastavlja planinske lance Kavkaza i Tibeta na severu, sve do Koreje; ovo je najuzvišeniji deo teritorije između Indije i Kamčatke, gde izvire reke koje teku severno i južno.

Krajem 18. veka, ideja o srednjoj Aziji iz južne perspektive formirala se i među Britancima zahvaljujući publikacijama geografa Džejmsa Renela, poznatog po svojoj karti Indije. Na tragu ekspedicije putnika-etnografa Georga Forstera (1783.-1784.) i koristeći njegove podatke, Renel je primetio poteškoće u proučavanju oblasti između Rusije, Indije i Persije. Prema njegovoj oceni, ruske karte ne mogu ništa da govore o „regionu Samarkanda i Zapadne Tartarije“. Prema Renelu, „nejasna“ zemlja između Kandahara i Kaspijskog mora „pripada pre Persiji nego Indiji“, a region dalje na severozapadu zavisi od Tartarije. Geograf opisuje ogromnu *Veliku Buharu*, pomerajući Turkestan na zapadne granice Kašgara, koje po njegovom opisu prolaze u oblasti *Šahš* ili *Taškund* (danas Taškentska oblast). Hindustan se graniči sa Tibetom na severu i Tartarijom na zapadu; Tartarija se, kao i Persija, nalazi na severozapadu Indije. Kašmir je najbliža indijska provincija Tibetu i Tartariji, a Kašgar se nalazi između Indije i Kine.

Grb Tartarskog carstva. Pjer Duval, „Svetska geografija“, 1676.

U drugoj polovini 18. - ranom 19. veku, mešanjem pojmova *Tartarija* i *Gornja Azija* nastao je toponim *Gornja Tartarija*. Ime je prvi put objavio francuski pisac Klod-Šarl de Pejsonel 1765. godine u eseju „Istorijska i geografska zapažanja o varvarskim narodima koji naseljavaju obale Dunava i Pont Eukine“; Pejsonel je teritorije blizu Kine nazvao *Gornjom Tartarijom*. Novi toponim je ušao u upotrebu, iako ga nisu prihvatili svi naučnici; *Gornja Tartarija* se nalazila izvan Aralsko-kaspijske nizije, Pamira, Tjen Šana i Tibeta, ali toponim nije imao tako univerzalno značenje kao *Gornja Azija*. Prema Goršeninovoj, intelektualci od jezuita do Voltera tražili su azijski kontrapunkt Kini, koja se u Evropi doživljavala

kao prosveteni despotizam. Negativnu percepciju Tartarije na prelazu iz 18. u 19. vek karakterisala je istorijska perspektiva kombinovana sa geografskom i vremenskom blizinom: potomci varvarskih Tatara bili su pagani, okrutni nomadi, skloni despotizmu. Visdelou (1779.) je pisao da je Tartarija bio beskrajn izvor varvarskih invazija koje su donele pustoš Evropi i *Donjoj Aziji*; najkrvavije tragedije na svetu odvijale su se u prostranstvima Tartarije. Goršenina zaključuje da precizno definisanje granica *Gornje Tartarije* ili *Gornje Azije* nije bilo potrebno, jer, kako je primetio Visdelu, „svako može da ih pomera i postavlja kako mu odgovara“; pristup je bio u potpunosti u skladu sa političkom situacijom – napredak evropskog kolonijalizma stalno je pomerao granice Istoka na jugoistok, na Indiju i Kinu.

„Nova mapa kineske i nezavisne Tartarije“ iz Atlasa Džona Kerija iz 1806

Regionalni opisi

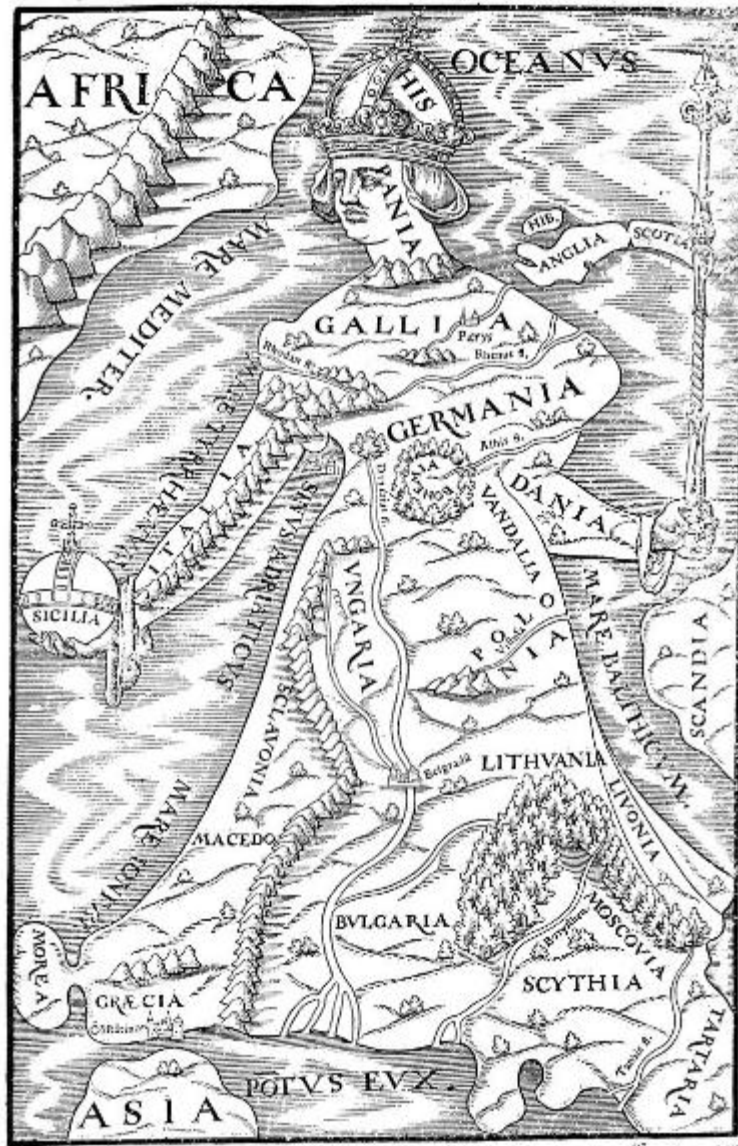
*Karta Tartarije u Merkatorovom atlasu, koju je sastavio Jodok Hondijus.
Amsterdam, 1628.*

Regionalni opisi su predstavljeni na kartama od 16. i 17. veka do početka 18. veka. Uprkos velikom broju činjeničnih podataka, „Tartarija“ je ostala u glavama Evropljana, njena lokacija je ostala nasumična (poput granice između Evrope i Azije), nesigurna i nestabilna. Zamagljena slika Tartarije zadržala je veze sa Gogom i Magogom. „Globalističke“ slike koje su Tartariju identifikovale sa Azijom kombinovane su sa lokalnim opcijama. Geografski obim se često naglašavao epitetom „Veliki“ (*Magna*). U poslednjoj trećini 17. veka, naziv *Grande Tartarie* je fiksiran na francuskim kartama, *Velika Tartaria* na engleskim, a *Tartareij* na nemačkim kartama. Ruski geograf i istoričar Vasilij Tatiščov aktivno je koristio različite varijante toponima (*Velika, Mala, istočna, severoistočna* Tatarija), suprotstavljajući stepski svet *Velike Tatarije* sa *Malom Tatarijom* (Krim i sedentarne zemlje Turkestana). Tartarija je bila postavljena u

različitim pravcima na istoku i zapadu, sve do regiona zapadno od Urala, što je jasno protivrečilo fra Maurovoj mapi iz 16. veka. Granica Tartarije duž Dnjepra, približavajući Tartariju Evropi, uočljiva je na mapi Jodoka Hondija (1606.). Prema poljskom kartografu Bernardu Vapovskom (1507.), čija mapa prati izgubljenu kartu Nikole Kuzanskog (1491.), *Tartariae Pars* označava oblast severno od Crnog mora. Na karti Paola Jolija (1525.), Tartarija obuhvata Rusku ravnicu, počevši od ušća Dnjepra i nastavljajući se dalje od Urala; između Azovskog i Kaspijskog mora naznačeni su „nogajski Tataři“. Šematska karta nemačkog enciklopediste Gregora Rajša (1513., revizija Valdzemilerove mape) smešta *polovčku Tartariju* (*Tartaria Cumanis*) severozapadno od Kaspijskog mora. Holandski kartograf Hesel Gerits (1613.) ograničio je Tartariju na teritoriju stepa između Dnjepra i Volge, gde se nalazila *Perekopska Tartarija*, odnosno Krim. Pejsonel (1765.), identifikovao je *Veliku Tartariju* i *azijsku Skitiju*:

“Definisan od Justina, [... proteže se] od Rifejskih planina do reke Halis; njene granice treba da obuhvataju sve zemlje između Kaspijskog i Crnog mora, sve severno od ova dva mora, odnosno zemlje koje je navodnjavala Volga, koja se u davna vremena zvala Ra, [...] Donjec – pravi Tanais; Don, u antičko doba prozvan Tanais [...], Boristen [Dnjepar]...”

der Cosmograph. th
 hernach angezeigt wird. Was aber Lands vber dem Mare Mediterraneum ligt gegen
 Wittenau hinauff/ das wird alles zugeschriben Africe/vñ streckt sich gegen Oriente hinauff

Evropa kao kraljica Sebastijan od Minstera, verzija iz 1628. Tartarija dole desno

Drugi autori, Fransoa de Belfor (1575.) i Sebastijan Minster („Kosmografija“, 1544.), postavili su Tartariju na istok, iza Tanaisa. Na jednoj od mapa Minstera (1543.), haljina antropomorfne „kraljice Evrope“ blago dodiruje Tartariju, koja se nalazi iza Tanaisa. Prema Ortelijevoj mapi iz 1586. godine, Tartarija je nastala severno od Crnog mora i istočno od Dona i nije se nastavljala dalje od Kaspijskog mora (istočni deo Azije – Turkestan, *Katajo* i *Mongol* – nije bio uključen u Tartariju). Druga Ortelijeva mapa (1564.), naprotiv, bila je propraćena

komentarom „Tartarija se nekada zvala Skitija i Sarmatija“. Na mapi ugraviranoj 1546. iz prvog izdanja Herberštajnovih Beleški o Moskvi, Tartarija je ograničena na malu oblast između Azovskog mora i donje Volge. Za Entonija Dženkinsona, Tartarija je počela sa Astrahanom, koji je u to vreme već bio deo Moskovskog kraljevstva. Za Dženkinsona, Tartarija zauzima prostor stepa južno od Moskovije i obuhvata Centralnu Aziju, na karti se navodi da je „Samarkandija nekada bila prestonica cele Tartarije“. Ova lokalizacija Tartarije severoistočno od Volge prisutna je kod Džerarda Merkatora (1569.), Abrahama Ortelija (1570.), Adama Olearija (1656.); na ilustracijskoj karti za „Beleške o Moskvi“ (1570.-e) i drugim kartama kasnog 16. - prve polovine 17. veka. U to vreme se pokazalo da je Tartarija bila mnogo istočnije, izvan Skitije i *Imausa*. Matijas Kvaden (1596.) je Tartariju postavio daleko na istok poznatog sveta u skladu sa idejama Plano Karpinija iz 13. veka – na mestu gde se istok susreće sa severom. Ortelijeva karta Tihog okeana (1570.) ucrtala je granice Tartarije duž Kineskog zida, a na karti Jana Jansona „Magni Mogolis Imperium“ (1656.) granica je prolazila duž Kabula; opis zapadnih granica ostao je netačan.

Mapa Tartarije Nikolasa Vitsena (1705.)

Teritorija Tartarije je ponekad dosezala do polovine Azije, uključujući oblasti do Tanaisa, Volge ili Urala, među istim kartografima pronađene su sukobljene verzije; Jan Blau (1686.) je ceo prostor iza Urala nazvao Tartarijom. Holandski istraživač Nikolas Vitsen identifikovao je Tartariju i Aziju, što znači ogromne teritorije između Urala i Tihog okeana. Vitsen je Tartariji pripisao Sibir, kontinentalnu Kinu i Mongoliju (*Velika Tartarija*), Centralnu Aziju (*Pustinjska Tartarija*). Na skiciranim mapama Simona Žiroa (1592.) i Teodora de Brija (1599.), teritorija severno od Hindukuša uključuje ili Tartariju, Turkestan, *Kataj* (prema Žirou), ili Tartariju, Kinu, *Katajo* i *Mongoliju* (prema de Briju). Naziv je prenet i na pomorske prostore - *Tartarski moreuz* između Sahalina i ruskog Dalekog istoka (kako je moreuz krajem 18. veka nazvao Žan-Fransoa La Peruz) ili *Tartarsko more* (Japansko more). Na Vitsenovoj karti (1692.), *Tartarsko*

more se odnosi na vodeni prostor Severnog ledenog okeana istočno od Nove zemlje. U geografskom dodatku „*Opus de doctrina temporum*“ Dionisija Petavija, objavljenom 1659. u Londonu, stoji:

“Tartariju (poznatu u antičko doba kao Skitiju, po njihovom prvom kralju Skitu, koji je prvi dobio ime Magogije, od imanja Jafetovog sina Magoga, čiji su potomci bili ti stanovnici) sami stanovnici nazivaju Mongul. Tartaria se zove po reci Tartar, koja navodnjava značajan deo zemlje. Ovo je veliko carstvo (po veličini nije inferiorno u odnosu na nijednu zemlju osim kolonija španskog kralja - ali čak i ovde ima prednost što su svi njeni delovi povezani kopnom, kada je pomenuti u velikoj meri podeljen), prostire se na 5400 milja od istoka ka zapadu i do 3600 milja od severa do juga, tako veliki kan, odnosno car, vlada mnogim kraljevstvima i pokrajinama, sa mnogim slavim gradovima. Na istoku je ograničen Kinom, Čing morem (ili Istočnim okeanom) i Anianskim moreuzom. Na zapadu je planina Ural. Na jugu uz reke Gang i Oks (danas Abijam) Hindustana i gornji deo Kine <...>; na severu Skitskim ili Zaleđenim okeanom – tamo su zemlje toliko hladne da su nenaseljene. <...>”

Etnografski opisi

A. Kleeding der Jakuten en Zuczaren . B . der Calmacken . C . der Ostiacken en Kirgisen, en D . der Tangutsche en Daurische Volkeren .

Stanovnici Tartarije po ugledu na Nikolasa Vitsena: A - Jakut, B - Kalmik, C - Kirgiski Ostjak, D - Daurian Tungus

Opšti etnografski pojam „Tartarija“ je sačuvan u 18. veku, ali se broj tartarskih etnonima u centralnoj Aziji smanjio; u Rusiji Tartarija je postepeno zamenjena Tatarijom. Prema Goršeninovoj, *zapadni Tataři* su bili manje proučavani od *istočnih* (Manžura). „Tartarija“, s jedne strane, je bio etnički termin koji je opisao različite narode koji su naseljavali Mongolsko carstvo i njegovu okolinu, u smislu u kojem se shvatalo od Marka Pola i Plano Karpinija do Kloda Visdelua. Raznolikost „tartarske“ terminologije olakšala su istraživanja jezuita i ruskih putnika, kao i politički faktori – sfere uticaja između Rusije i Kine u nastajanju. U evropskoj i ruskoj kartografiji, „pravi“ Tataři (tj. Mongoli) bili su u suprotnosti sa svim drugim pokorenim ili asimilovanim narodima. *Tataři*, s druge strane, nisu

imali preciznu geografsku lokaciju ili etnički identitet, a ostala je negativna slika o njima kao o dalekom neprijatelju, izazivajući asocijacije na Satanu, Goga i Magoga, izgubljene Jevreje i Antihrista.

Filip Johan fon Štralenberg

Etnografski opisi su predstavljeni u studijama fon Štralenberga, Dualda i radovima ruskih naučnika Vasilija Tatiščova i Petra Ričkova. Fon Štralenberg je istakao da je Tartarija visokoplaninska i nepristupačna zemlja na severu, naseljena varvarskim i paganskim narodima. Uglavnom na osnovu informacija prikupljenih u Zapadnom

Sibiru, fon Štralenberg je sastavio detaljnu klasifikaciju tatarskih naroda i identifikovao šest grupa Tatara. Sa Štralenbergove tačke gledišta, Sibir (Ostjaci, Jakuti, Jukagiri) nije *Velika Tartarija*, koja se nalazi na jugoistoku Kaspijskog mora, naseljena je *Uzbekima*, *Kergezima* (koje treba razlikovati od *Kirgiza*), *Karakalpacima* i drugim narodima. *Mala Tartarija* obuhvata narode *Budžaka*, *Malih Nogajaca*, narode Krime, Kubana, Dagestana, Čerkezije; zavise od Persije, Turaka ili Rusije. Nikolas Vitsen je smatrao Nogaje, Mordovce i Ostjake (Hanti) za Tatare.

Iz druge perspektive, iz Kine, Duald je predložio da se razlikuju četiri "vrste" Tatara: *istočni Tatari*, koji žive u blizini Kineskog zida, duž reke Amur i blizu Japanskog mora; *Zapadni Tartari*, ili *smrdljivi Tartari* (Duhaldov stav prema svetu „varvara“ bio je negativniji od Štralenbergovog) - Kalmuci i drugi narodi; muslimanski Tatari – njihov jezik liči na jezik Uzbeka, a ne Mongola; *Tatari* pod Moskvom, koje je kasnije opisao Pejsonel:

“Turci, tatarski narod, koji su došli iz Velike severne Tartarije sa Oba, živeli su van Male Tartarije, između Dnjepra i Dona, odakle su potekli tatarski narodi – Nogajci..., Uzi ili Mađari, sudeći po njihovom izgledu, iz iste zemlje kao i Turci.”

Kako smo se približavali centru *nezavisne Tartarije*, opisi su postajali sve nejasniji. Englez Brajan Edvards je primetio da se Tatari, koji žive između Crnog i Kaspijskog mora, sastoje od tri plemena: *Terekmena*, *Kumika* i *Nogaja*. Ruski naučnici Vasilij Tatiščov i Pjotr Ričkov primetili su da su stanovnici Hive i Buhare, Taškenta ili Turkestana muslimani, ali o njima nema pouzdanih podataka.

Politički opisi

U poslednjoj trećini 17. veka završeno je napredovanje Rusa na Dalekom istoku i Kineza ka severozapadu – sada je terminologija morala da odgovara novim političkim realnostima. Od početka 18. veka, u Evropi se proširila trodelna shema: *ruska*, *kineska* i *nezavisna Tartarija*. Kako primećuje Goršenina, kartografija je evoluirala ka sistemu državnih granica, što je postalo primetno početkom 19. veka. Na prelazu iz 18. u 19. vek, Tartarija se još uvek koristila u kartografiji za opisivanje „srednje Azije“, ali nije imala stabilne granice. *Severna Tartarija* je bila sinonim za *moskovsku Tartariju*, *azijsku Moskoviju*, *rusku Tartariju* ili azijsku Rusiju. Svetlana Goršenina sumira tri opcije za njegovo pokrivanje: region između Dona i Volge; zemlje do Urala; Ural i ceo Sibir.

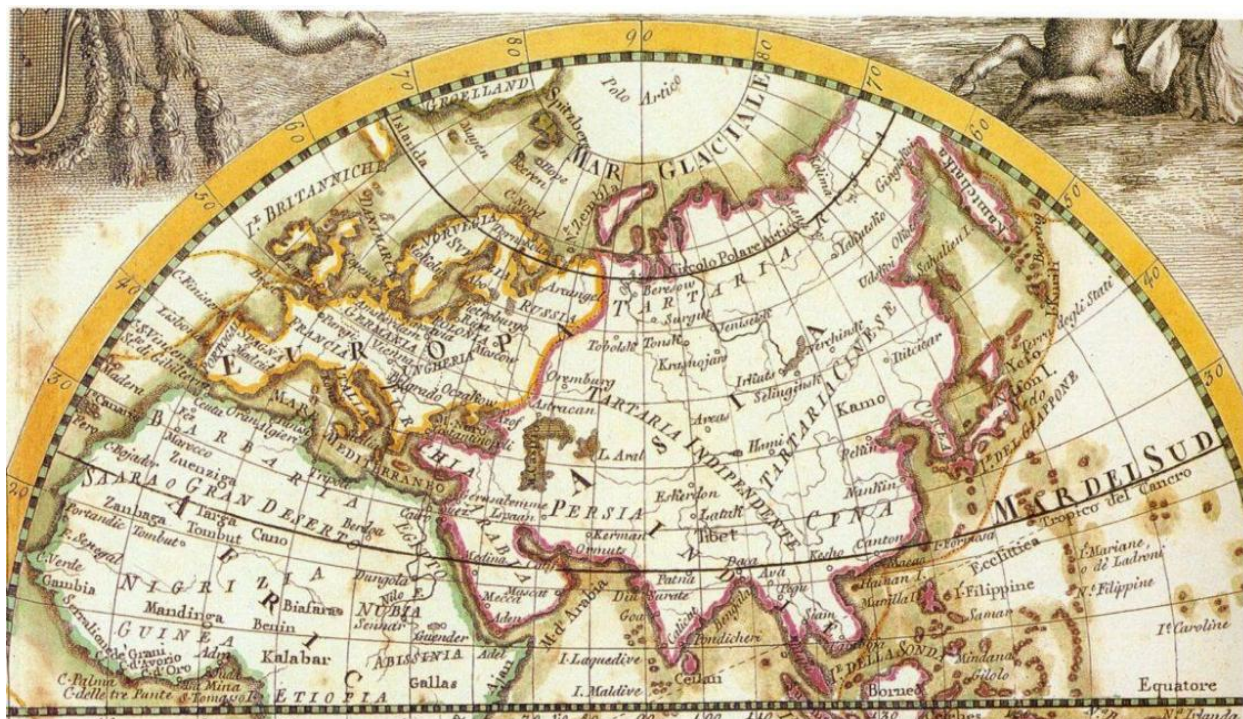
Nezavisna, ili *Velika Tartarija*, zauzimala je ogroman prostor između Persije, Istočne Indije (ili zemlje Mongola), Kine i Sibira, teritorija budućih postsovjetskih azijskih republika, Tibeta, Asama. *Kineska Tartarija* je ponekad uključivala Sindang, modernu Mongoliju i Mandžuriju.

Tartarija na mapi Azije Gijoma Delisla, 1700.

U prvom etatističkom opisu, koji je napravio francuski kartograf Pjer Duval 1674. godine, Tartarija je bila podeljena na *pustinju* - zapadno od Moskovije - i *staru* - na severoistoku kontinenta, izvan *Kataja* i *Kine*, na oblast bliže Velikom *Velika Tartarija* je i dalje zauzimala centralni deo Evroazije: *severna Tartarija* i *Kin* se nazivaju *stari Tartar* i *Tartarski Kin*. Kako primećuje Goršenina, prelazak sa regionalnih opisa na političke, od nesigurnih dimenzija i granica *Velike Tartarije* na trodelnu šemu može se videti u „Prenosivom geografskom rečniku“ britanskog istoričara Lorensa Ečarda (1790.), uz koju je priložena mapa iz 1759. godine. Ako se na mapi *Velika Tartarija* nalazi između Turske, Persije, Indije i Kine, onda je

rečnik precizirao da Tartarija uključuje *Moskvu, kinesku i nezavisnu* i „zauzima više od trećine Azije“.

Mapa severne hemisfere Đovanija Marije Kasinija. Rim, 1788.

U Vitsenovom ilustrovanom delu „Severna i istočna Tartarija, uključujući regione koji se nalaze u severnim i istočnim delovima Evrope i Azije” (1692.), izdvajaju se *severna i istočna Tartarija*; Pjer Mulard-Sanson (1697.) kombinuje *zapadnu, istočnu i južnu Tartariju*. *Severna Tartarija* je bila prisutna na mapama Nikolasa Šalmandijea (1768.) i Žana Šapa d'Otroša (1769.). Mapa Marija Vićenca Koronelija, Luja Sebastijana Tilemona i Žan-Batista Nolina (1690.), u čijem je središtu bio grb Moskovskog carstva, smeštena je *severna Tartarija* u blizini Arktičkog kruga, pored Jakuta, i *Moskovska Tartarija* na 50. paraleli; na jugu, pod opštim imenom *Velika Tartarija*, naznačeni su Mali i Veliki Tibet i Kaskar. Dijagram je reprodukovan na italijanskoj mapi Đovanija Kanalijsa (1699.). Gijom Delisl (1700.) postavlja *Moskovsku Tartariju* na 60. paralelu, a *nezavisnu i kinesku Tartariju* ujedinjuje u *Veliku Tartariju* (45. paralela). Druga mapa Delis.a (1706.) postavlja *zapadnu Tartariju u Gobi, u kineskoj Tartariji*, severoistočno od koje je *istočna Tartarija*. *Nezavisna Tartarija* ujedinila je kraljevstva Velikog Tibeta i Balha (ali ne i Kabula); njena granica sa *zapadnom Tartarijom* nije obeležena. Sibirski kanat je bio deo *Moskovske Tartarije*. Evropska Moskovijsa se graniči

sa *Malom Tartarijom* (kao i sa Kazanskim i Astrahanskim kanatima, itd.). Na Nolenovoj karti iz 1700. *Velika Tartarija* obuhvata *Moskvu* (Sibir), *Zapadnu* i *Kinesku* Tartariju. Na karti Rigoberta Boneta (oko 1771.) *nezavisna Tartarija* obuhvata teritorije istočno i severoistočno od Kaspijskog mora, deo Tibeta, Balha, Buhare i Horezma, ali ne i Kabul, Indiju i Horasan. *Rusku*, *nezavisnu* i *kinesku* Tartariju je prikazao italijanski umetnik i graver Đovani Marija Kasini na kartografskoj ilustraciji (1788.) Kukove ekspedicije. Krajem 18. veka, etatiistička klasifikacija je postala poznata i van obrazovanih slojeva, predstavljena je, na primer, na [firentinskim](#) kartama tarota, koje su šematski reprodukovale geografski atlas (1779.). Treći tom enciklopedije Britanika, objavljen 1773., sadrži informacije o Tartariji:

“Tartarija, ogromna država u severnom delu Azije, koja se na severu i zapadu graniči sa Sibirom, zove se Velika Tartarija. Tataari koji žive južno od Moskovije i Sibira na severozapadu Kaspijskog mora zovu se Astrahan, Čerkasi i Dagestanci; Kalmički Tataari zauzimaju teritoriju između Sibira i Kaspijskog mora; Uzbekistanski Tataari i Mongoli žive severno od Persije i Indije, i, konačno, Tibetanci žive u severozapadnoj Kini.”

Tartarija i Moskovija. Ruska percepcija Tartarije

Prema S. Goršenini, ako su zapadne ideje o Tartariji konstruisale sliku Drugog koja je bila suprotstavljena evropskoj civilizaciji, udaljenoj, tajanstvenoj i opasnoj, onda su ruske ideje imale svoje karakteristike, one nisu imale holističku viziju Azije. U ruskom jeziku korišćena je pravopisna varijanta bez „r” samo u prevodima; množina reči „tartar” vraća se na imenicu u frazi „pasti u tatare” (tj. „propasti kroz zemlju”).

Jedna verzija mape Entonija Dženkinsona iz 1562.

Prvi ruski kartografi, prateći evropsku kosmografiju, prihvatili su granicu između Evrope i Azije duž Tanaisa (Dona) koja datira još od antike; Za Ruse granica u početku nije imala religiozno značenje srednjovekovne dihotomije između dobra i zla. Ovaj pristup je imao važne posledice. Iako je Moskovija zapadno od Dona bila u Evropi, ruska država je postala skoro u potpunosti azijska. Percepcija Evropljana o Moskoviji kao o arhaičnoj zemlji, uporedivoj sa državama Inka, Asteka, Osmanlija ili Mogula, odrazila se u evropskoj ikonografiji, koja je kombinovala slike Moskovije i Tartarije. Dženkinsonova karta (1562.), Ortelijev Atlas (1570.-1598.) i Nova mapa Tartarije Džona Spida (1626.) prikazuju ruskog cara koji sedi ispred tatarske jurte, i Tatarina obučenog kao opričnik. Dvostruki položaj Rusije dopunjen je činjenicom da je njen azijski deo bio i istok i sever: u evropskoj kartografiji Sibir je bio uključen u „Severnu ruskiju Aziju“, a kasnije u *rusku* ili *severnu* Tartariju, koja je upravo pripadala Istoku. Tako je nemački avanturista

Hajnrih fon Štaden, koji je posetio Moskvu 1560.-70.-ih, napisao u svojim beleškama: „Na zemlji Moskovljana, ne idući dalje od Mezena, zatim 1000 milja zemlje, [živi] nehrišćani i divlji narodi, od Ti možeš ploviti i rekom Ob u Ameriku i Tartariju“. U ovim specifičnim uslovima (između „civilizovanog Zapada“ i „Azije divljih Skita“) u 16. veku, ruski istraživači su počeli da proučavaju Tartariju, oslanjajući se kako na sopstveno iskustvo prostorne blizine, tako i na evropske izvore, koji su zauzvrat, često korišćene ruske informacije.

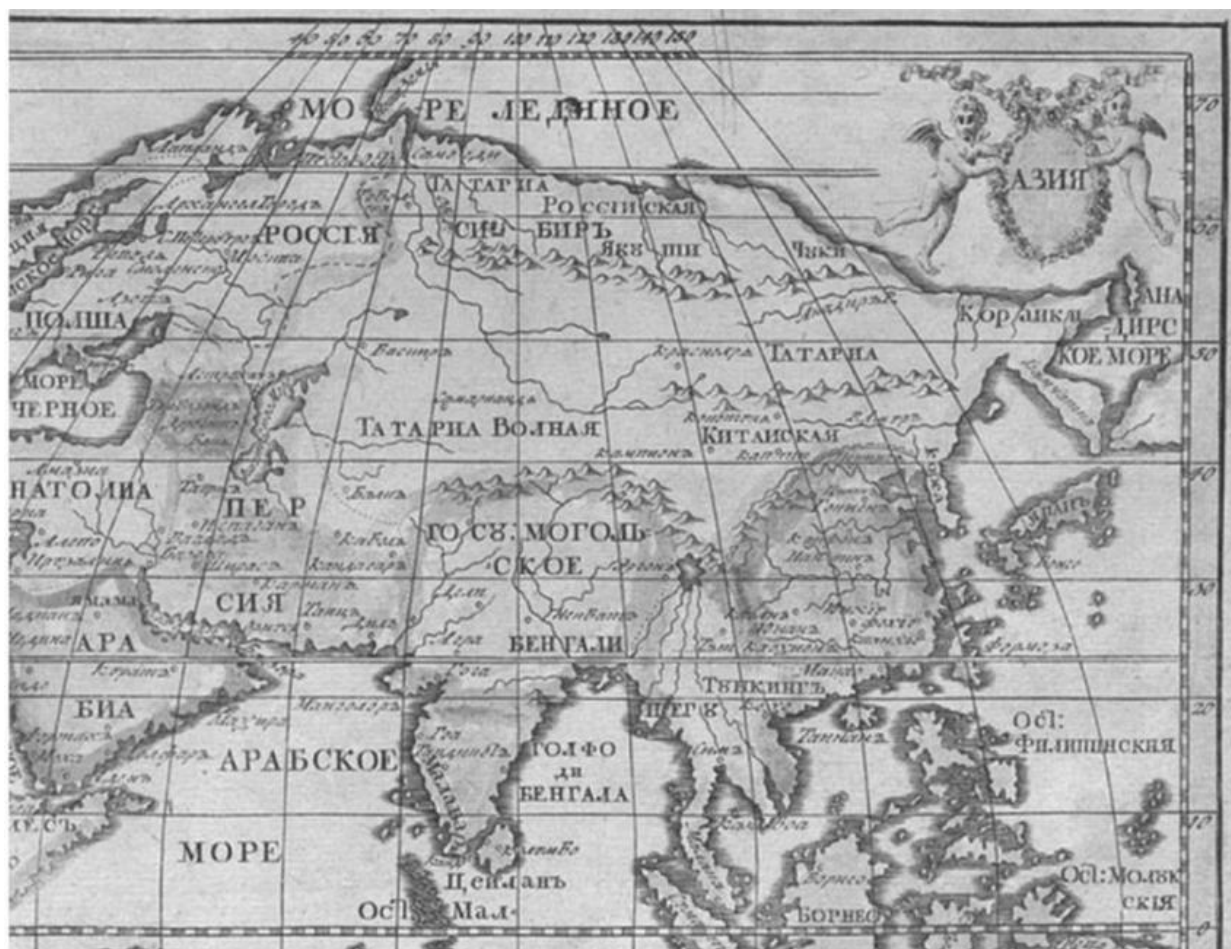
Mapa Tartarije Džona Spida iz 1626.

Prva velika kartografska sinteza („Veliki crtež“) datira iz vremena Ivana Groznog i prikazala je teritorije od Urala do reka Išim i Sarisu i planina Karatau (Južni Ural), na jugu do Taškenta, Samarkanda i Buhare. Aralsko more („Plavo more“) je prvi put jasno označeno na mapi. Za razliku od jezuitskih misionara, ruski istraživači stižu do Kine preko jugozapadnog Sibira; to je olakšano završetkom osvajanja Sibira krajem 17. veka. Manje ili više pouzdane bile su mape centralne Azije

Nikolaja Spafarija („Opis prvog dela sveta zvanog Azija“, sastavljen nakon putovanja iz Tobolska u Kinu 1675.-1678.) i Semjona Remezova (1697.); Mapa Aralskog mora Aleksandra Bekoviča-Čerkaskog (1715.) bila je prilično tačna. U ovom periodu Rusi nisu bili previše zainteresovani za nezavisnu Tartariju – u delima Spafarija i Remezova mnogo detaljnije su opisane teritorije koje su podložne Rusiji, ovaj pristup se poklapa sa principima jezuitskih opisa. Kao što je primetio fon Štralenberg (1730.), Rusi malo trguju sa *Velikom Tartarijom* kada je pređu na putu za Kinu. Tokom ere Petra I situacija se postepeno menjala; kralj je bio zainteresovan za „srednju Aziju“ i imao je planove da je osvoji. Uprkos lokalnim neuspesima (1729.-1735., Raštanskim ugovorom Rusija je vratila deo teritorija u Centralnoj Aziji Persiji), srednjoazijski prostor ostaje u sferi ruskih interesa, iako mu je teško pristupiti: 1735. ruski geograf i državnik Ivan Kirilov je pisao o teškoćama proučavanja *Velike Tartarije* povezane sa opasnošću boravka u tim zemljama.

Osobnosti ruske percepcije Tartarije mogu se videti u „Atlasu Sveruskog carstva“ Ivana Kirilova (1724.-1734.), „Novom geografskom opisu Velike Tatarije“ fon Štralenberga (1730.) i „Novoj karti Kaspijskog mora and the Regions of Uzbek Land“ holandskog kartografa Abrahama Masa (1735.). Iako fon Štralenberg i Mas nisu bili ruski istraživači, obojica su radili u Rusiji i koristili ruske izvore. S. Goršenina primećuje dve razlike od evropske tradicije. Prvo, Tatarija je zamenila Tartariju: došlo je do prekida sa srednjovekovnim simboličkim i fonetskim lancem „Tatarus-Tartara“ (mitski pakao i nomadski narodi). Drugo, „tartarski“ geografski termini su se ređe koristili. Fon Štrahlenberg je objasnio razliku u izgovoru na sledeći način:

“Naši autori već dugo pišu „Tartariju“, ali širom Azije, u Turskoj, Rusiji i Poljskoj, kažu „Tatari“. Ova reč bez „r“ nalazi se i u Svetom pismu, prevedenom sa grčkog na skitski. Može se zaključiti da se naziv „Tatari“ koristi od davnina.

Tartaria u ruskom akademskom atlasu iz 1737.

Na fon Štralenbergovoj mapi, gde Imperium Russicum zauzima najveći deo, Velika Tartarija se nalazi južno od Regnum Siberiae (teritorija počinje iza reke Ob), njene granice sežu do zapadne obale Kaspijskog mora; iza Tartarije je Mungalijska, čija lokacija otprilike odgovara savremenoj Mongoliji. Prema Štrahenbergu, reč „Tataria“ potiče iz biblijskih tekstova. Promena u izgovoru je možda prouzrokovana ruskim uticajem; iako su evropski kartografi nastavili da koriste pravopis „Tartaria“, ruski rečnici (sa izuzetkom „Tartar“ kao pakao) nisu imali ni „Tartarija“ ni „tartar“. Za označavanje nomadskih naroda, ruska tradicija koristila je etnonime *Tatari*, *Tatara* i *Tatarva*. Retka upotreba „Tartarije“ uzrokovana je evropskim uticajem: među prvim ruskim mapama, štampanim u Amsterdamu po nalogu Petra I (1699.), nalazi se i mapa Male Tartarije. Toponim „Velika Tartarija“ sadrži „Crtež celog Sibira, sakupljen u Tobolsku po nalogu cara Alekseja Mihajloviča“ Petra Godunova (1677.) i mapu Semjona Remezova „Crtež i sličnost prisustva zemalja celog Sibira Tobolsk grad i svi ružini gradovi i stanovi

i stepe“ u atlasu „Knjiga za crtanje Sibira“ (1701.). Za Remezova, *Velika Tartarija* odgovara maloj oblasti oko Tobolska; na karti stoji: „Velika Tartarija... ceo unutrašnji Sibir... sa velikim i manjim tatarskim gradovima i volostima“. Tartar je prisutan na karti geodeta Ivana Mihajloviča Evreinova i Fjodora Lužina (1720.); u „Atlasu sastavljenom za korist i upotrebu omladini i svim čitaocima Vedomosti i istorijskih knjiga“ (1737.) prikazano je nekoliko Tartarija: *Malaja* (stepski deo evropske Rusije), *Ruska* (teritorija Sibira), *slobodna* i *kineska*.

Mala Tartarija u atlasu Ruskog carstva (1745.)

U šematskom „Atlasu“ Kirilova (1734.) prikazana je samo *istočna Tartarija*, koja označava *kinesku Tartariju* (teritoriju Mandžurije). Prvi zvanični atlas Ruskog carstva (1745.) sadržao je mapu „Male Tatarije sa graničnim Kijevskim i

Belgorodskim gubernijama“. Na fon Štralenbergovoj mapi nema ni kineske ni ruske Tartarije (Tataria). Mapa Abrahama Masa, objavljena 1745. u Nirnbergu, ne koristi „tartarsku“ terminologiju, ali ukazuje da se nezavisni centralnoazijski kanati u evropskoj historiografiji nazivaju nezavisnom Tartarijom. Tatiščov je pisao da evropski autori „umesto Turaka celu Istočnu-zapadnu Aziju nazivaju Velikom Tartarijom“, ističući da to ime nije pronađeno kod starih i da je njegova etimologija nepoznata; istoričar je pripisao autorstvo pojma Marku Polu, a pojavu *Male Tartarije* objasnio je uticajem Strabona (*Mala Skitija*). Johan Georg Gmelin je primetio neznanje evropskih naučnika, za koje: „... severne zemlje [Azije] nisu bile... ništa više od tamne tačke. Cela zemlja je bila Tatarija i svi narodi ovih krajeva bili su Tatari.” S. Goršenina zaključuje da je u ruskim idejama Tatarija označavala samo *nezavisnu Tartariju* evropskih kartografa, a ne ruske posede u Aziji; Ovaj pristup je proizašao iz „prosvećene” politike careva, koji su Rusiju smatrali evropskom silom. Ruska elita je izbegavala asocijacije na Tartariju, sa dalekom Azijom, čije su negativne slike oličavale varvarstvo, nepokretnost i zaostalost, iako je u Evropi Rusija doživljavana kao azijska zemlja.

Nestanak Tartarije

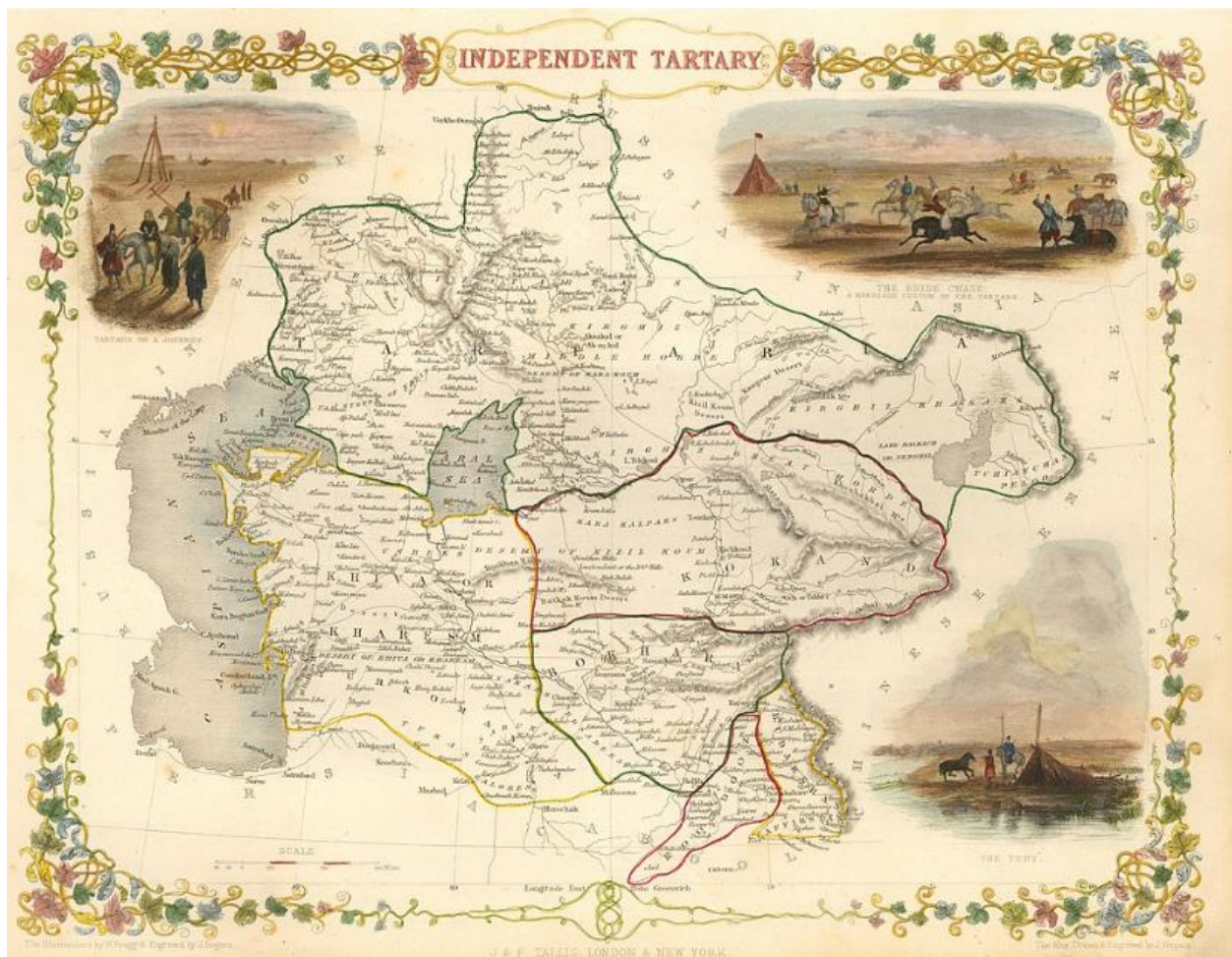
Tatarija je nestala sa geografskih karata početkom 19. veka, između 1785. i 1826. godine. Nova politička realnost – pojava modernih nacionalnih država u Evropi, a potom i Rusiji, politika ekspanzije velikih sila („Velika igra“), koja je pridavala značaj političkim granicama – promenila je odnos prema geografskom prostoru. Imena su dobila geopolitičke konotacije i odražavala su pojavu kulturnih i nacionalnih identiteta. Dvosmislen (etnički, regionalni i politički) i nejasan termin „Tatarija“ zamenjen je jasnijim nazivima – „Srednja Azija“ i „Turkestan“. Prema Goršeninovo, *Tartarija*, čije su granice ostale suviše zamagljene, ustupila je mesto *Centralnoj Aziji* - njene granice, kako se u početku činilo, lakše će se označiti da bi se odvojile zone uticaja velikih sila.

Velika, nezavisna i kineska Tartarija na mapi Pjera Beržerona. Izdanje iz 1735. godine

Na terminološku reviziju uticala su otkrića ruskih istraživača – ekspedicija Bering-Čirikov na Aljasku (1733.-1742.) i ekspedicija Petera Simona Palasa u Sibir (1768.-1774.). Dobijeni podaci o severnoj Tartariji dali su ruskoj geografskoj školi prednost u odnosu na tradicionalni pristup zapadnih naučnika. Palas je ispitao različite denominacije i primetio da izraz „Tartarija“/„Tatarija“ ima pežorativne, a ne naučne, konotacije. Palas je 1789. godine istakao da ta reč potiče od imena tatarskog naroda, oznake koja ne uključuje „Mongole, Kalmike, Kirgizi-Kaišake, Tunguze, Severne Kineze i Burjate“, za koje je to „uvreda“. Baron Jegor Kazimirovič Majendorf, posle putovanja u Buharu (1820.), izjavio je da izraz „Tartar“, rasprostranjen u Evropi, nije poznat u Aziji. Majendorf je predložio napuštanje „Tartarije“, pošto opšti termin treba da uzme u obzir etnografiju („Tatarska rasa“ živi severno od planina Belur (Pamir) i Hindukuš), ne može se koristiti za označavanje potpuno različitih zemalja i naroda. Prema njegovoj oceni, „nezavisna Tartarija“ se odnosila na političku geografiju i označavala tatarske države, koje su tačnije nazvane nezavisnom mongolsko-tartarijom. Majendorf je

uključio u „srednju Aziju“ deo *nezavisne Tartarije* – teritoriju pet modernih post-sovjetskih država, kao i Džungariju, Sindang, severne delove Indije, Pakistana, Avganistana i Irana; na zapadu, *kineska Tartarija* je odgovarala *Maloj Buhariji*, a *nezavisna Tartarija* — ogromno brdo između Velikog zida i Rusije, gde su živeli Mongoli — preimenovana je u Mongoliju. Majendorf je napisao: “Ako je u geografiji uobičajeno da se nekoj zemlji da ime nekog naroda, onda bi trebalo da bude naseljen ovim narodom, inače će ova oznaka biti nejasna i dovesti do nesporazuma. Dakle, čini mi se da bi bilo bolje da se naziv „Tartarija“ zameni imenom „Srednja Azija“, što mi je sa geografskog stanovišta tačnije i ispravnije.”

Nezavisna Tartarija u Ilustrovanom atlasu Džona Talisa (1851.)

Zapadni naučnici su, posle ruskih, postepeno isključivali termin iz naučnog optičaja. Na karti Adrijena Huberta Brueta (1814.) ostala je samo *nezavisna Tartarija*, *rusku Tartariju* su zamenile *azijska Rusija* i Sibir, a *kineska Tartarija* je zamenjena *kineskom provincijom*. U „Novom jednostavnom atlasu za deseto

izdanje skraćene geografije“ (1819.), engleski kartograf Džon Erouzmit je napustio pojam *ruska Tartarija*, iako je zadržao podelu na *zapadnu, nezavisnu i kinesku (istočnu)*. *Zapadna Tartarija* zauzima deo Rusije u vidu uskog pojasa duž 50. paralele, severno od *nezavisne Tartarije*, koja obuhvata Kaspijsko more, dve horde Kirgiza, *Veliku Buharu (Buhariju)*, Balh i Kandahar. Tibet i *kineska Tartarija* pripadaju Kineskom carstvu. Upotrebu termina je napustio Julijus Klaprot, koji se nije složio sa Majendorfovom razlikom između Tatara i Mongola i smatrao ih za jednu „rasu“; međutim, sa njegove tačke gledišta, naziv „Tartarija“ je pogrešno implicirao da je ovu teritoriju naseljavao samo jedan narod. U 1823.-1826., Klaprot je konsolidovao upotrebu termina „Centralna Azija“. U Atlasu Semjuela Batlera (1829.), mesto Tartarije zauzelo je Kinesko carstvo sa teritorijom do Herata i Aralskog mora. Jedno od poslednjih pomena Tartarije (Tatarije) na mapi je „Fizička i politička karta Evrope“ A. Lorena (1835). Sredinom 19. veka prostorni mit prestaje da postoji. Mesto Tartarije u svesti Evropljana zauzima mit o Istoku, u kome su bogatstvo i misterija spojeni sa varvarstvom i zaostalošću.

U idejama 19.–21. veka

Ilustracija Žila Ferata za roman Žila Verna "Mihael Strogov" (1876.)

Od sredine 19. veka u literaturi je prisutan termin „Tartarija“, u reprintima opisa antičkih i srednjovekovnih putovanja. Opšti termin, koji je među srednjovekovnim autorima često imao negativnu konotaciju, dopunjavao je različite opise „čuda“, fizionomske i psihološke opise naroda Centralne Azije, sumornih i neprijateljskih predela. Kako piše Svetlana Goršenina, ova situacija je doprinela negativnoj percepciji Istoka, karakterističnoj za Evropu u 19. veku. Tartarija je u velikoj meri izgubila svoja „regionalna“ i „etnička“ (Džingis-kanovi Mongoli) značenja i

postala sinonim za „varvarstvo“, okrutnost i ropstvo, koji su bili suprotstavljeni „napretku“ i „civilizaciji“. Nova upotreba termina u različitim pravopisima bila je prisutna u svim evropskim jezicima, uključujući ruski (gde nije bilo „r“). U Evropi krajem 19. - početkom 20. veka, „tartari“ su označavali „varvarske“ narode centralne Azije i Tibeta, takođe su ruski izvori pisali o varvarima, fanaticima i divljacima (na primer, u rasističkim mislima Nikolaja Prževalskog), izbegavajući veze između Tartarije i njene zemlje. Prema Goršeninovoj, u evropskom javnom mnjenju, Tartarija se, naprotiv, često povezivala sa Ruskim carstvom, što se vidi iz popularnosti romana Žila Verna „Mihael Strogov“. Arminius Vamberi (1882.) je predložio „evolutivni“ lanac „Tatari – Skiti – Varvari – Rusi“. „Tartarija“ je nestala iz akademske nauke početkom 20. veka, ali je ostala u književnosti do 1930.-ih.

U romanu Vesti iz Tartarije: Putovanje od Pekinga do Kašmira (1936.), koji je napisao dopisnik Tajmsa Piter Fleming nakon putovanja u Karakorum i Sindang, Tartarija ima simbolično značenje i geografski korespondira sa drevnom Tartarijom. U romanu Dina Bucatija „Tatarska pustinja“ (1940.), toponim nije označavao određenu teritoriju, već je postao simbol ili alegorija skrivene pretnje sa severa. Tartar je postao poetska metafora i izgubio sve vremenske i prostorne karakteristike.

U postsovjetskoj akademskoj zajednici naziv „Tartarija“ se ponekad koristi u kontekstu traženja globalnih koncepata, kao sinonim za evroazijsko srce, bez određenih granica i nejasnog sadržaja (osnivanje naučnog časopisa „*Tartaria Magna*“ 2011. godine u Ulan-Udeu). U ruskoj pseudonauci, obeleženoj nacionalizmom, Tartarija je predstavljena kao „pravo“ ime Rusije, koje je na Zapadu zlonamerno „ignorirano“ (na primer, film „Velika Tartarija – Carstvo Rusa“ iz 2011. postavljen na Jutjub).

Godine 2014. na francuskom je objavljena obimna monografija Svetlane Goršenine „Pronalazak Centralne Azije: Istorija koncepta od Tartarije do Evroazije“, u kojoj je, iz konstruktivističke perspektive, evolucija kartografije i toponimije Centralne Azije, uključujući „Tartariju“, detaljno je proučavan u kontekstu društvene konstrukcije prostora. Monografija je uglavnom dobila pozitivne kritike kao „fascinantna“ rekonstrukcija istorije „Tartarije“ i njene povezanosti sa Tatarima, iako postoji niz manjih jezičkih grešaka i kulturnih netačnosti zabeleženi su (na primer, Tartar je autor nazvao „hrišćanskim paklom“,

iako se više vezuje za antičku mitologiju), kao i ograničenje izvorne baze uglavnom na francusku i nemački tekstovi iz oblasti „visoke“ književnosti, nauke i zvanične politike. 2019. godine manji deo monografije u adaptiranoj verziji objavljen je na ruskom jeziku.

U Kazanju je 2022. godine održan seminar „Od carstva Tartarije do Petrovog ruskog carstva“. Tatspirotprom je 2023. godine počeo da proizvodi pšenično pivo „Tartaria“.

Napomene:

1. ↑ Većina mapa srednjeg i modernog doba bile su mentalne karte.
2. ↑ Kao slike udaljenih nepoznatih zemalja i naroda, *terra incognita* je sastavni deo ideja određene nacionalne ili regionalne zajednice u savremenom svetu.
3. ↑ Istoričari drugačije tumače Karpinijeve opise. *Solongjo* se mogu odnositi na Korejce ili Mandžurce; zemlja Saracena je Avganistan, Iran ili Horezm, pošto Karpinijevi bisermini najverovatnije označavaju Horezmijce, ali i Persijance i muslimane uopšte; Zemlje Ujgura pripadaju regionu Istočnog Turkestana ili čak Mongolije.
4. ↑ Pojavom portolana u 14. veku i ponovnim otkrivanjem Ptolomejevih karata („Geografija“ Ptolomeja je došla u Zapadnu Evropu krajem 14. veka i prevedena je na latinski 1406.), pojavom novih dokaza od putnika, autori karata „centralne Azije” postepeno su napuštali principe T-O mape i prešli na druge metode crtanja kontinenata. Glavna karakteristika je odbacivanje tradicionalne istočne orijentacije karata u korist severne (Ptolomej) ili južne. Za razliku od srednjovekovne kartografije, koja je Kaspijsko more smatrala zalivom spoljašnjeg okeana, Ptolomej ga je ispravno smatrao unutrašnjim morem. Istovremeno, antičku sliku (kao na T-O kartama) periferije severne Azije i, posebno, srednjovekovne predstave o Kaspijskom moru, čuva nekoliko karata prve polovine 15. veka izrađenih u tradiciji Katalonskog atlasa: italijanske karte Andrea Bjanka (1432.-1436.) i Bordžije (1410.-1458.), katalonska karta iz biblioteke Estense de Modena (1450.). Hirkansko (Kaspijsko) more je zaliv spoljašnjeg okeana; Pored zaliva je zemlja Gog i Magog, okružena planinama. Na karti Andrea Bjanka, zemaljski raj i Gog i Magog nalaze se na suprotnim stranama Hirkanskog

zaliva; dvesta godina posle putovanja Plano Karpinija i Rubruka, takvo susedstvo je bilo anahronizam.

5. ↑ Podela između Mongola i Tatara datira još od Plano Karpinija i Rubruka, prema kojima su *Su-Moal* (Tatare) osvojili *Moal* (Mongoli).
6. ↑ Toponim „Turkestan” je postao široko rasprostranjen u drugoj polovini 16. veka, pojavio se toponim Ma vara’ al-nahr (Maverannahr; *Maurenaer* na mapi Merkatora iz 1596.), etnonim *Usbek*, koji je zamenio *Zagatai*; *da označi područje između reka Amu Darja i Sir Darja* .
7. ↑ Odnos između imena nije jasan: s jedne strane, „Turan” i „Turkestan” su sinonimi; s druge strane, Transoksijana i Turkestan su delovi Turana. Na jugu, granica Turan-Turkestana je *Oks*, na istoku - država *Khotan/Khoten* (Khotan), koja se nalazi „iza Buhare i Kašgara”; severoistočne granice su, naprotiv, nepoznate. Gradovi Karakomum, Almalik, Bešbalik, prema d'Erbelotu, nalaze se u zemlji Mongola. Tamo žive istočni Turci ili Turkestanski Turci, Tatari, Mongoli i Hotani - „očigledno najseverniji od naroda Kine“.
8. ↑ Jezuiti su koristili tursko-mongolska imena mesta u kineskoj transkripciji.
9. ↑ Visdelu ne misli na Himalaje („Imaus“ u drevnoj tradiciji), već na Karakorum.
10. ↑ Čak je i Plano Karpini, impresioniran visoravni Džungarije, smatrao Tartariju udaljenom zemljom planina i ravnica. Spoj visine i udaljenosti u opisima Azije datira još od antike.
11. ↑ Ideja o „razvrstavanju“ naroda nastala je pod uticajem radova o biologiji Karla Linea, njegov učenik Johan Peter Falk posetio je Tartariju.
12. ↑ Fransoa Rable je uporedio Moskovljane sa „Indijancima, Persijancima i trogloditima“, a od Rodžera Bekona, Ruse su često poredili sa Saracenima ili Turcima.
13. ↑ Fon Štralenberg je uhvaćen posle bitke kod Poltave i proveo je više od deset godina u Rusiji.
14. ↑ Atlas su sastavili nemački naučnici, što objašnjava prisustvo Tartarije. Aleksej Vladimirovič Postnikov smatra da su izvor informacija o Aziji bile evropske karte niskog kvaliteta, iako je atlas sastavila Carska Petrogradska akademija nauka.